

SANCTUARELE PRECUCUTENI-CUCUTENI*

DE

CORNELIA-MAGDA MANTU LAZAROVICI

Între construcțiile legate de complexul cultural Cucuteni-Tripolie, cele de cult, sanctuarele, ocupă un loc aparte, atât prin construcție, elemente arhitectonice, cât și prin inventar și semnificație, motive pentru care în lucrarea de față vom încerca să facem o prezentare succintă și o scurtă analiză a acestui tip de monumente, evidențiind ultimele descoperiri, cu atât mai mult cu cât informațiile referitoare la acest domeniu sunt relativ dispersate. Scopul lucrării noastre este legat de arealul Precucuteni-Cucuteni, dar, în măsura posibilităților de informare ne vom referi și la cele din Tripolie.

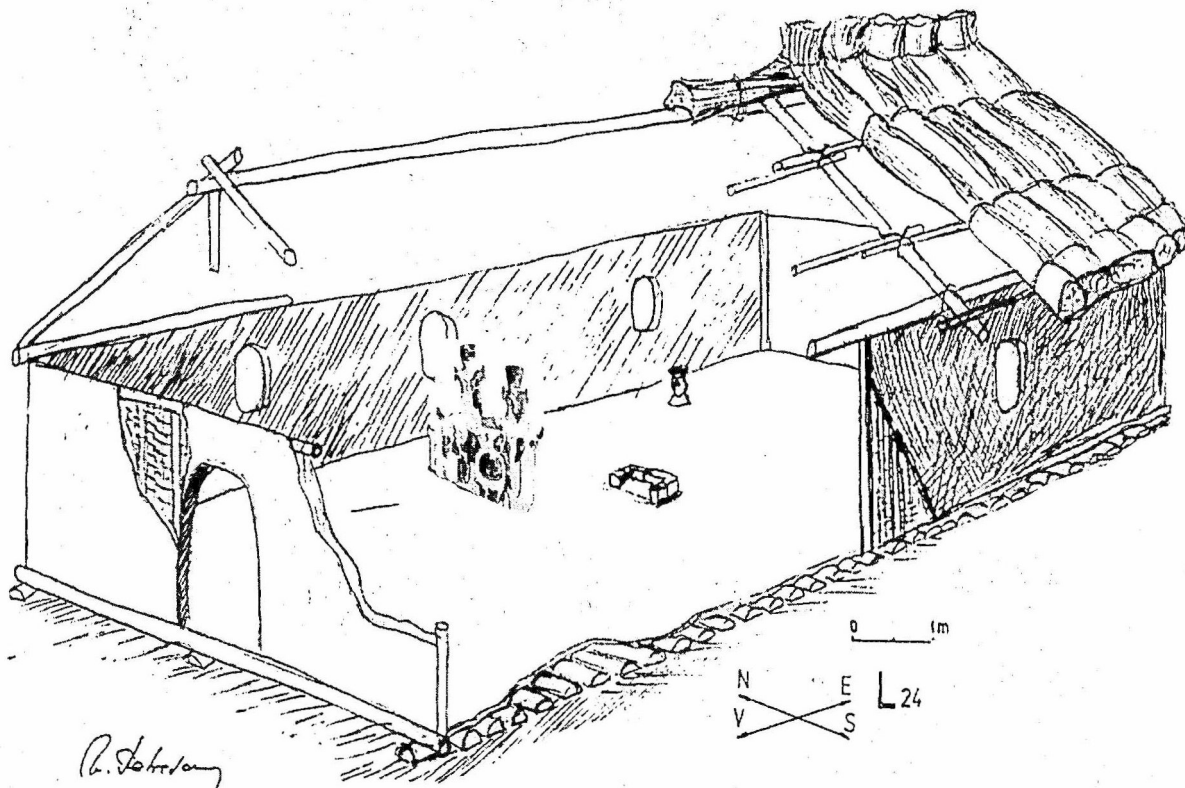

Fig. 1. Trușești, Locuința 24.

De la început trebuie precizat că am acceptat definiția sanctuarelor drept părți ale unor locuri de cult, ce pot include temple, altare sau arii, locuri sacre, unde se îndeplinesc anumite ritualuri religioase (Mic dicționar enciclopedic, 856). În spațiul carpato-danubian, cele mai vechi construcții de acest tip apar încă din paleolitic, ca în cazul așezării de la Buda Ceahlău, le întâlnim apoi în epipaleolitic, la nivelul culturii Schela Clădovei-Lepenski Vir, și în număr mai mare începând din neolitic. Primele sanctuare neolitice sunt semnalate în spațiul sud-est

* O variantă mai scurtă, în limba engleză, a acestui articol a fost predată pentru tipar la *Interacademica*, VIII, Kiev.

european la nivelul culturii Sesklo, la Dimini și Sesklo (Aslanis 1990, 1995; Lazarovici, Drașovean, Maxim 2001, 269), iar în cultura Starčevo, la Magiare în Macedonia (Sanev 1988, 9-10; Jovanović 1991, 120; Lazarovici, Drașovean, Maxim 2001, 269).

Pe teritoriul României astfel de construcții nu au fost încă identificate la același nivel cronologic, deși unele descoperiri, ca cea menționată de M. Nica pentru așezarea de la Cârcea unde a fost descoperit un perete pictat, indică fără îndoială prezența unei construcții cu scop de cult (informație Gh. Lazarovici). Primul sanctuar de mari dimensiuni, cu compartimentări interioare, „excepțional prin bogăție, dimensiuni și suprafață” (Lazarovici, Drașovean, Maxim 2001, 268) este cel de la Parța (sanctuarul 2, fig. 4), de la nivelul culturii Banatului II (ce se plasează la nivelul orizontului Vinča B1). Acest sanctuar cu mai multe încăperi, mobilier fix și mobil, care s-a păstrat relativ bine și a fost reconstituit, putând fi vizitat la Muzeul Banatului din Timișoara, constituie unul din monumentele de excepție ale neoliticului carpato-danubian. O descoperire de același tip, dar mai puțin spectaculoasă, este menționată tot în arealul Vinča la Kormadin (Jovanović 1991, 119-124).

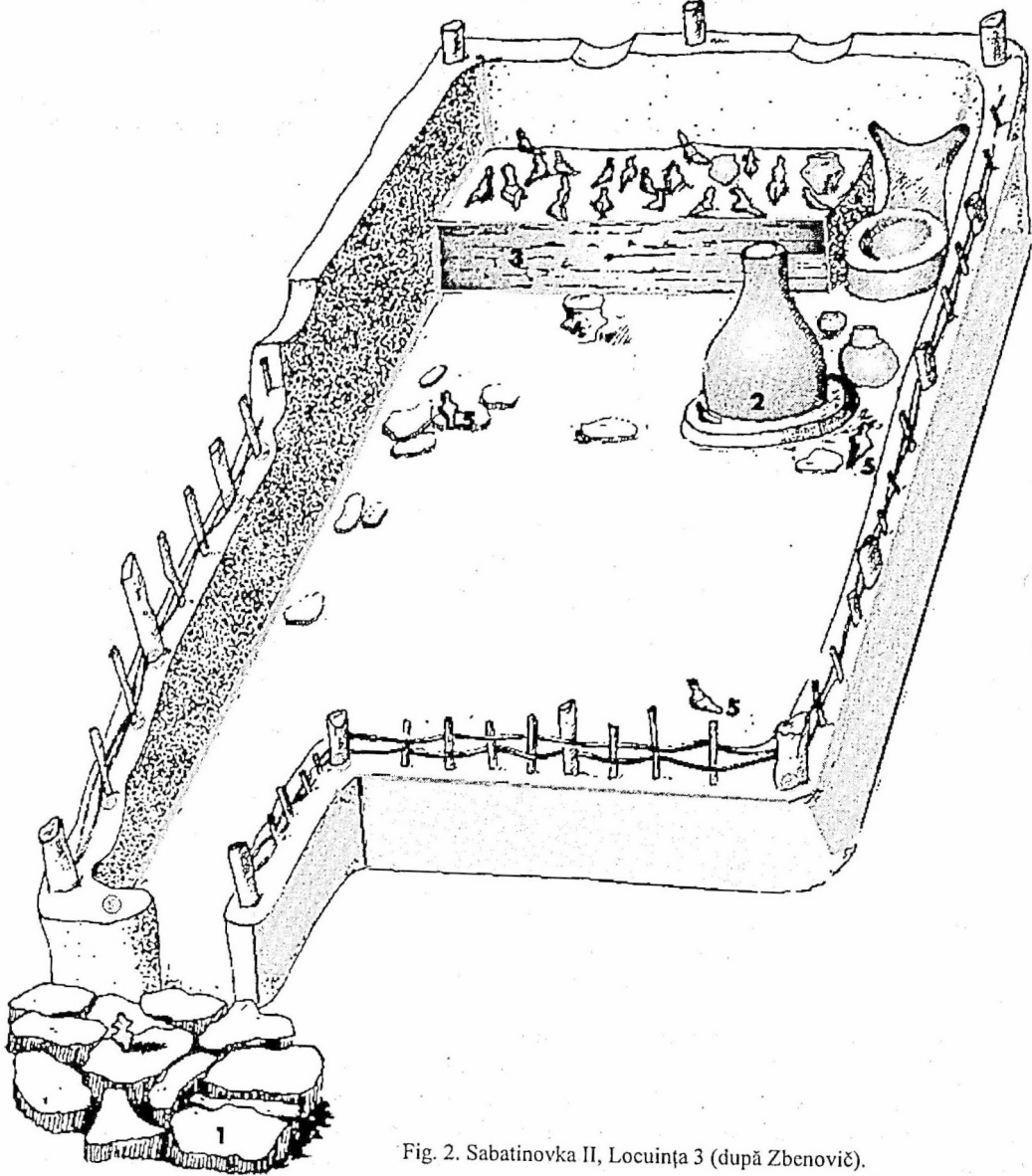

Fig. 2. Sabatinovka II, Locuința 3 (după Zbenović).

Bogăția și diversitatea inventarului de la Parța reprezintă credem un moment de maximă dezvoltare a comunităților Vinča de la care se și presupune că acest tip de construcții s-a extins treptat, o dată cu alte elemente culturale (Monah 1991, 297-303; 1997, 33; Petrescu-Dîmbovița 2001, 148). Astfel de sanctuare,

legate probabil tot de influențe Vinča C apar și în cultura Petrești (Ghirbom la nivel de Petrești A-B și Pianul de Sus la nivel de Petrești B), (Aldea 1974, 40-47, fig.1-3; Paul 1965, 5, fig. 1-4, pl. I-II; Paul 1992, 104-106, pl. LII/2-3), de la care este de presupus că s-au transmis apoi în cultura Precucuteni.

Înainte de a ne referi la cultura Cucuteni propriu-zisă ne vom opri asupra culturii Precucuteni, unde în ultimii ani, noile cercetări întreprinse au adus în discuție date extrem de interesante. Se pare că încă de la nivelul fazei Precucuteni III existau două tipuri de sanctuare. Este vorba în primul rând de acele construcții comune, dotate cu vetre sau altare fixe (sau portabile), utilizate drept sanctuare, în care se folosea un inventar mobil, de tipul celui descoperit la Poduri-Dealul Ghindaru, jud. Bacău (în nivelul Precucuteni II, Locuința 36, cu două vetre, conținea două complexe de cult: a) un vas miniatural, un tron de lut ars și 7 statuete mici, feminine; b) un vas sfărâmat, protejat de un altul, adăpostea 21 statuete feminine, 13 tronuri de lut ars și 2 obiecte mici, ce au fost probabil depuse în paie), (Monah 1982, 11-13; Monah, Cucos, Popovici, Antonescu, Dumitroaia 1983, 3-22), sau Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași. În nivelul Precucuteni II de la Isaiia, în marginea de sud-vest a Locuinței 1, interpretată drept sanctuar, cu 2 faze, cu o vatră corespunzătoare fiecărei faze, au fost descoperite mai multe complexe de cult. Cele mai reprezentative sunt complexul 1 de cult, din prima fază, alcătuit dintr-un altar circular cu 4 picioare, un askos, o tabletă fragmentară din lut ars cu desene și semne simbolice și complexul 2, din a doua fază, cu un conținut aproape identic cu cel de la Poduri: 21 statuete feminine, cu acoliții lor stilizați, 13 tronuri de lut ars și 42 perle de lut), (Ursulescu, Merlan, Tencariu 2001, 110-111). „Soborul zeitelor” de la Poduri și replica lui de la Isaiia au cele mai bune analogii în descoperirile de la Ovčarovo din Bulgaria (Todorova 1976), sau în cele întâmplătoare din zona de nord a Greciei (Torbrügge, Zahlhaas, Kellner, Garbsch, Gockerell, 1985, cat. Nr. 27, 65-66, fig. 18-19).

Tot aici ar trebui menționate și sanctuarele de la Solonceni I sau cel de la Grenovka (unde se găseau mai multe vase și o statueta feminină), pentru care nu există prea multe detalii privind amenajările interioare (Monah 1997, 35). În aceeași categorie de descoperiri trebuie reamintite cele de la Putinești I (Precucuteni III), din Basarabia, unde într-un semibordei, au fost descoperite 49 statuete antropomorfe și 16 scăunele (Bodean 2001, 80 și nota 26, arată însă că într-un manuscris al lui Marchevici din 1971, aflat la Chișinău, acesta amintește 40 statuete antropomorfe și 17 scăunele).

Cel de-al doilea tip de sanctuar este ilustrat de descoperirea recentă de la Târgu Frumos, Baza Pătule, din Locuința 11. Această construcție Precucuteni III era prevăzută cu o platformă de lemn și lut. Atrag atenția amenajărilor existente: în interior se afla o vatră ce a fost amenajată deasupra unei gropi, iar în fața ei era un altar casnic de lut, format din două statui stilizate, în formă de plăci, ce se sprijineau pe același soclu și erau înconjurate, conform datelor prezentate de descoperitori, de o margine secundă, pe cel puțin două laturi; în prelungirea vetrei, de-a lungul peretelui de nord, față în față cu altarul s-a descoperit și o banchetă de lut, ușor înălțată față de platformă, folosită probabil la depunerea ofrandelor (Ursulescu, Boghian, Haimovici, Cotiugă, Coroliuc 2002, 37-38, fig. 6/1-2). Altarul și soclul pe care se sprijinea au fost pictate bicrom, dar cu motive diferite (*ibidem*). Partea păstrată din altar păstrează la partea superioară benzi de culoare roșie închisă/brună, iar apoi, în partea de jos se observă motive romboidale, de aceeași culoare, aplicate pe un fond de culoare albă (*ibidem*, fig 6/2). Descoperirea de la Târgu Frumos este extrem de importantă, deoarece atestă primul sanctuar de mari dimensiuni, cu arhitectura monumentală, în cadrul complexului cultural Cucuteni – Tripolie.

În același moment cronologic și probabil în același tip de sanctuar trebuie încadrat cel descoperit la Sabatinovka II (fig. 2). În acest caz, construcția (de tipul cu platformă), avea o intrare îngustă, după care spațiul interior avea alte două zone, una fără inventar, iar cea de a doua avea ca mobilier un cuptor cu boltă și horn, o laviță ușor înălțată (pe care erau depuse 16 statuete feminine), mai multe râșnițe, iar lipit de laviță, un altar de lut ars, cu o alveolare în față și cu partea superioară terminată în formă de coarne. Interesant de semnalat este și numărul statuetelor antropomorfe feminine descoperit aici, 21 (1 lângă fiecare din cele 5 râșnițe și 16 pe lavița de lângă altarul în formă de tron, deși Zbenovič menționează ulterior 32 statuete antropomorfe în această încăpere alături de 10 tronuri de lut ars...!), (Zbenovič 1996, 32), ce coincide cu cel de la Poduri și Isaiia.

La nivelul culturii Cucuteni propriu-zise, datele de care dispunem sunt inegale, cele mai multe informații legându-se mai ales de faza Cucuteni A. Încă din această primă fază se constată utilizarea aceluiași două tipuri de sanctuare menționate deja și la nivelul culturii Precucuteni.

Primul tip constă în construcții de mici dimensiuni, realizate direct pe pământ și care au ca podea o lutuială subțire de circa 5 cm, cu vatră sau cuptor în interior, amplasate de obicei în zona centrală sau semicentrală a așezărilor studiate. Atribuirea lor la categoria sanctuarelor este legată de inventarul cu totul special. În această categorie se pot include descoperirile de la Mărgineni (într-o locuință fără platformă era un cuptor cu două camere, separate printr-o placă de lut perforată. Pe un pedestal circular se afla un cap antropomorf din lut ars, cu creștetul albiat. Din locuință provin puține fragmente ceramice și un topor de tip Vidra), (Monah 1991, 298, 302-303; 1997, 36, fig. 5; Monah D., Monah F., Mantu C.-M., Dumitroaia Gh.,

1997, 64) sau cele de la Scânteia (Locuința 1 avea un inventar excepțional: 75 idoli antropomorfi, feminini și masculini, 30 idoli zoomorfi, 7 protome zoomorfe, 1 fragment dintr-un vas antropomorf, 1 ac de cupru, fragmente de la mese de tip altar, ca și un fragment dintr-o calotă craniană, alături de o mare cantitate de ceramică și unelte din silex) (Mantu, Țurcanu 1999, 13).

Pe baza inventarului, observăm că aceste două sanctuare reflectă culte diferite. Dacă pentru Scânteia este vorba de cultul fertilității și fecundității, descoperirea de la Mărgineni se leagă în special de cultul vetrei și al cuptorului, cu analogii în aria tripoliană (Tsvek 2001, 24). În legătură cu același cult al fertilității și fecundității se poate pune și o altă descoperire de excepție, de la Dumești, jud. Vaslui, din Locuința 1 (6 statuete feminine și 6 statuete masculine), (Alaiba 1987, 269-286).

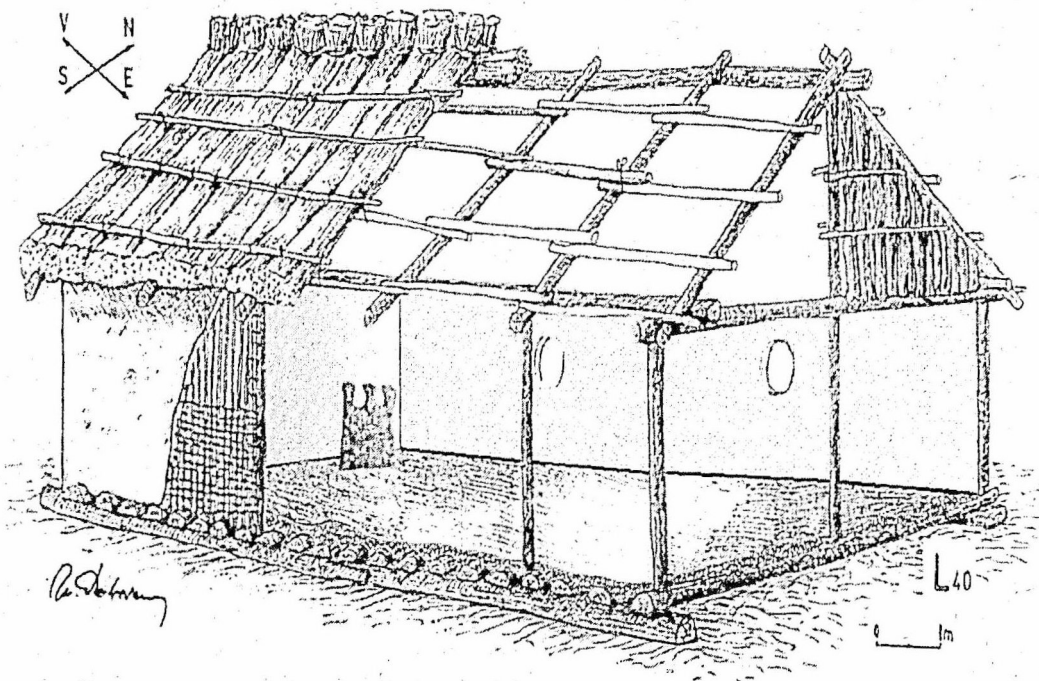

Fig. 3. Trușești, Locuința 40.

Am fi tentați să introducem în această categorie de sanctuar și o descoperire din arealul sudic al culturii Cucuteni, de la Berești, jud. Galați (Cucuteni A3 târziu, *Dealul Bâzani*), unde, într-o locuință, s-a descoperit un fragment de perete decorat cu o spirală în relief, pictată în formă de tablă de șah, cu roșu și alb (Dragomir 1976; Vl. Dumitrescu 1974, 479). Acest gen de construcție, cu o parte de perete pictat, poate fi pusă în legătură doar cu un sanctuar. Descoperirea de la Berești are analogii cu medalionul și bucățile de pereți pictați din sanctuarul culturii Boian de la Căscioarele (Vl. Dumitrescu 1974, 479) sau cu fragmentele de pereți pictați cu alb și roșu din nivelul Karanovo VI de la Azmaška Moghila. Același gen de pictură cu roșu și alb împodobește și pereții sanctuarului de la Gălățui-*Movila Berzei*, aparținând nivelului Boian-Giulești (Neagu 2000, 29-30; Neagu, Parnic, Rădulescu, 2001, 85-86). Vedem astfel că descoperirile din arealul românesc respectă în mare parte atât amenajările interioare, cât și maniera de decorare, prin pictare, a sanctuarelor din Orientul Apropiat (Mellaart 1975, 108 și urm.). Nu putem încheia scurta noastră trecere în revistă fără să menționăm și fragmentul de perete descoperit la Ariușd (Cucuteni A), de formă aproximativ triunghiulară. Acesta redă două spirale înfășurate, față în față, unite la partea de sus și a fost atribuit tot unei construcții de tip sanctuar (Vl. Dumitrescu 1974, 479). Reamintim cu acest prilej că în Bulgaria, încă de la nivelul Karanovo I, apar construcții de tip sanctuar cu pereți decorați cu meandre incizate (Georgiev 1972, 20).

Tot un sanctuar casnic ar putea să fi fost și Locuința 36 de la Trușești (ce pare să fi avut două încăperi), unde s-au descoperit pe platformă resturile unui vas mare, de tip *pithos*, decorat cu 5 siluete îngemănate, alături de mai multe fragmente provenind de la vase de cult de tip suport, sau de alt tip (Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu 1999, 81, 85 fig. 317a).

Locuința 5 de la Târpești, atribuită nivelului Cucuteni A1-A2 (cu elemente Precucuteni), fără platformă, de formă rectangulară de $12,50 \times 5,20$ m (Marinescu-Bîlcu 1981, 73) pare să fie, de asemenea, locul unui sanctuar casnic. Pereții au fost pictați cu o culoare albă, iar în interior, ca amenajări, sunt menționate o vatră și alături de ea o masă (din lut cu pleavă), ambele de formă rectangulară și prevăzute cu gardină. Masa avea colțurile rotunjite, iar suprafața ei era ușor concavă. În apropierea vetrei s-au descoperit mai multe vase *in situ*, sparte sau întregi (Marinescu-Bîlcu 1981, 74). Inventarul era destul de bogat, constând în artefacte din silex, piatră, os, bile de lut ars ca și 34 de statuete antropomorfe, scăunele miniaturale și o măsuță de cult (Marinescu-Bîlcu 1981, 26). Sub această locuință, S. Marinescu-Bîlcu menționează că s-a descoperit și un interesant altar Precucuteni III (Marinescu-Bîlcu 1981, 74).

Al doilea tip de sanctuar, cu arhitectură interioară monumentală, a fost descoperit până acum doar în așezarea de excepție de la Trușești. Este vorba de construcții realizate pe platformă de lemn și lut. Având în vedere descoperirile de aici și publicarea recentă a monografiei (Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A.C. Florescu 1999), pe baza datelor existente am încercat o reconstituire grafică a acestor sanctuare, ca și a celor două subtipuri care par să se contureze (fig. 1, 3, 27). Reconstituirile au fost realizate de N. Petrescu.

1.a. Unele construcții au două încăperi, sau o încăpere mai mare, cu un perete despărțitor pe o anumită zonă (Locuința 61, ce aparține primei etape de locuire a așezării, iar Locuința 84 celei de a doua etape), (Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A.C. Florescu 1999, 121, fig. 88 și 372/4-5; 160, fig. 116, 147/5, 165/8, 170/14, 175/2, 313/4; Maxim-Kalmar, Tarcea, 1999, 670).

1.b. Construcții cu o singură încăpere (Locuința 24, Locuința 38, Locuința 40, Locuința 60), (Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A.C. Florescu 1999, 67, fig. 46-48; 85-88, 526, fig. 65 și 167; 88-89, fig. 67; 117-121, fig. 86-87, 372/3).

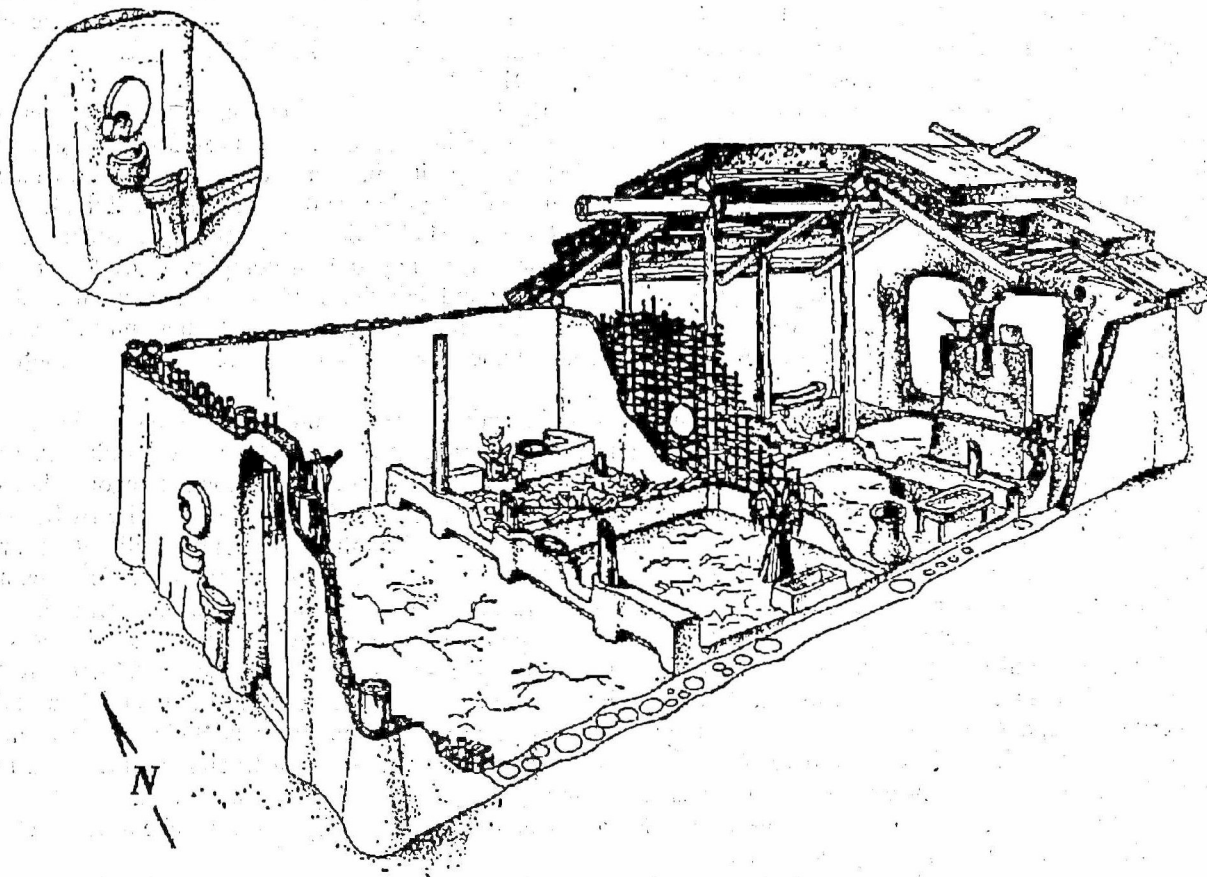

Fig. 4. Parța, sanctuarul 2 (după Lazarovici, Drașovean, Maxim).

Sanctuarele de la Trușești se pare că au fost concentrate într-o piațetă, în zona centrală a așezării. Dimensiunile lor diferă, limitele încadrându-se între 28-106,25 mp. În legătură cu arhitectura interioară, din păcate nu toate sanctuarele cercetate au oferit informații egale ca importanță. În legătură cu inventarul fix se

poate face observația că toate construcțiile sanctuar aveau vetre sau cuptoare. Doar în Locuința 61, construcție atribuită primei etape de locuire și interpretată drept casă comunitară (Maxim-Kalmar, Tarcea 1999, 670), s-au descoperit două mese de cult și un altar (fig. 27). Și în Locuința 60 se indică o construcție de cult specială și se mai amintește o masă de ofrandă, cu două compartimente. Altarele erau folosite probabil pentru sacrificii în cadrul ceremoniilor de cult (Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu 1999, 528).

Ceea ce atrage în mod special atenția la Trușești, în cea de a doua etapă de locuire (conform cronologiei interne a așezării), este apariția pieselor cu caracter monumental, fixe, ca în Locuința 24 („fațada de templu”, fig. 1), Locuința 38 (idolul fragmentar ce păstrează o parte din bust și picioarele), Locuința 40 (idolul de tip orantă, fig. 3). Deși condițiile de descoperire nu au permis întotdeauna stabilirea unor dovezi palpabile legate de arhitectura interioară, conform observațiilor și datelor prezentate de M. Petrescu-Dîmbovița, autorul descoperirilor, aceste piese erau probabil fixate pe pereți sau pe postamente. Interesant este de semnalat faptul că acum, în cea de a doua etapă de locuire apare și sanctuarul cel mai mare, Locuința 60, de 106,25 mp. O altă caracteristică a arhitecturii monumentale de la Trușești o constituie și statuetele masive, al căror cap este modelat în formă de cupă, sugerând și în acest fel utilizarea lor în practici magico-religioase, locul unde poate se puneau substanțe aromatizante, sau considerate cu puteri deosebite.

Inventarul mobil întâlnit în aceste construcții sanctuar diferă, fiind alcătuit din diferite tipuri de vase, unele cu cert caracter de cult, ca cele de tip suport, recipiente cu picior, vase binoclu, idoli antropomorfi, unelte de silex și nu în ultimul rând râșnițe. Sanctuarele de la Trușești demonstrează practicarea cultului fertilității și fecundității și ilustrează prezența Marii Zeițe, în ipostaze diferite.

Probabil că în legătură cu acest tip de sanctuar, cu arhitectură monumentală interioară trebuie pus și bustul antropomorf feminin de la Izvoare (Vulpe 1957, 230, fig. 231; Monah 1997, 39, fig.10/1).

În ceea ce privește sanctuarele din faza Cucuteni A-B, informațiile sunt mai puțin numeroase, poate din cauza numărului limitat de cercetări, dar nu trebuie să excludem nici posibilitatea ca în unele zone, practicile de cult să se fi desfășurat și în afara construcțiilor de tip sanctuar, așa cum specifică E. Tsvek pentru așezările din varianta locală tripoliană de pe Bugul mijlociu (Tsvek, 2001, 27).

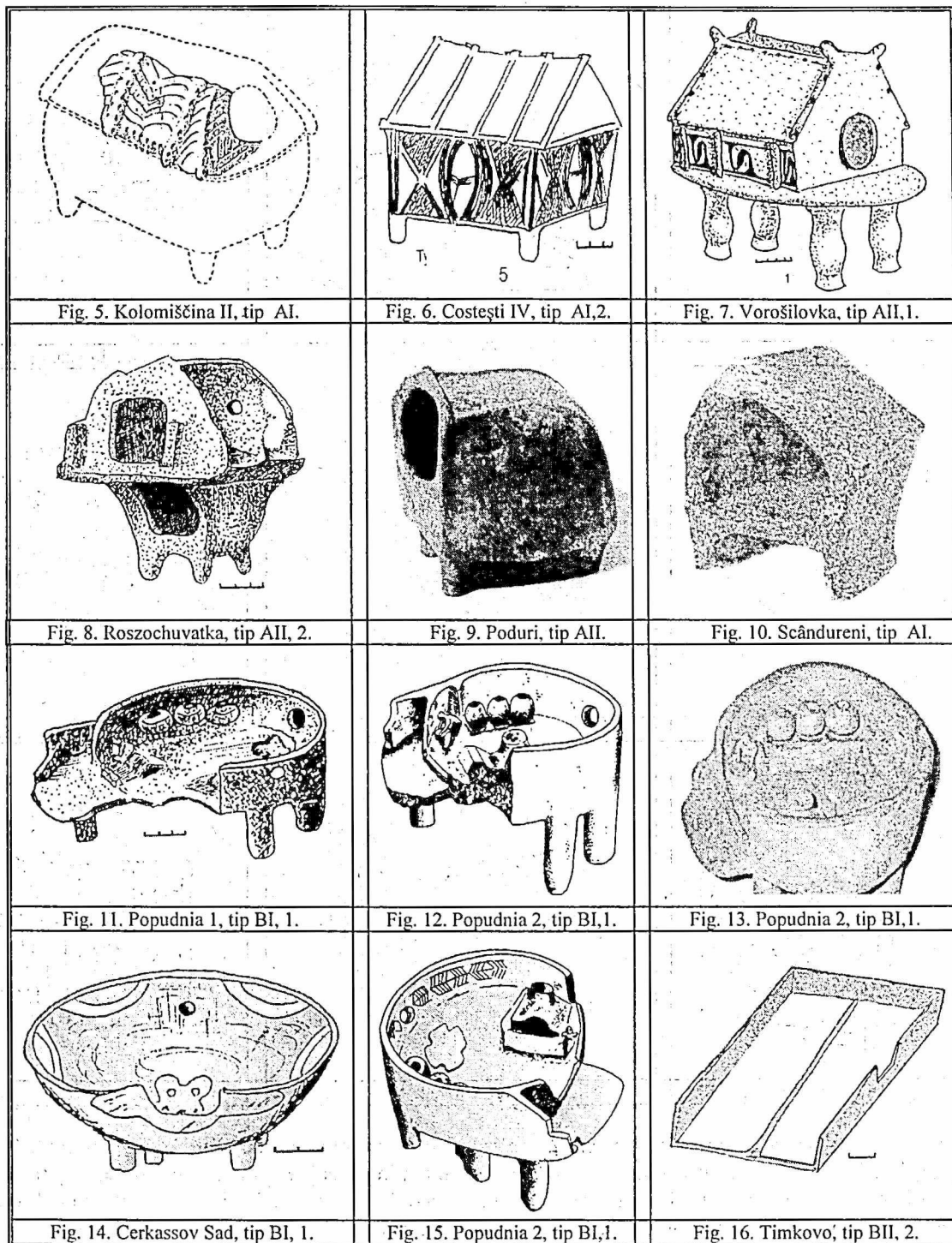
Situl de la Iablona I, atribuit etapei Cucuteni A-B2 (Tripolie B II), atrage atenția prin numărul extrem de mare de statuete antropomorfe, 711, întregi și fragmentare (Sorokin, Borziac 2001, 115-136). Un număr de 485 de statuete, reprezentând 64,5% din total au fost descoperite în bordeie și complexe menajere (54 statuete în bordeiul 36; 37 în bordeiul 33; 35 în bordeiul 51; 31 în bordeiul 52; 25 în bordeiul 21; 24 în bordeiul 37; 21 în bordeiele N 11 și 50), iar restul în stratul de cultură (253 de exemplare, reprezentând 35%), (Sorokin, Borziac 2001, 135). Din păcate, informații mai precise în legătură cu complexe de locuire sau menajere în care apar aceste statuete nu deținem. Ele reflectă fără îndoială faptul că așezarea cucuteniană de la Iablona I reprezenta un puternic centru de cult. Bordeiul 36, în care au apărut cele mai multe statuete antropomorfe este atribuit de autorii cercetărilor ca aparținând unei persoane cu statut deosebit, cu atribuții de cult (Sorokin, Borziac 2001, 136).

Pentru această fază culturală deținem mai multe informații ce provin din arealul Tripolie. În grupul primului tip de sanctuar s-ar încadra foarte bine unele construcții legate de practicarea olăritului, în care inventarul sugerează că aveau loc ritualuri legate de un cult al meșteșugarilor din această categorie, la care poate participau și alți membri ai comunității. Este cazul descoperirilor de la Shkarovka (Tripolie BI-II, unde într-un atelier ceramic exista și o construcție de cult), Vesely Kut (Tripolie BI-II, unde atelierul ceramic conținea și un altar interior, un vas binocular și un craniu de taur), sau Trostjančik (atelier ceramic cu cuptor de ars oale, altar circular, adâncit, înconjurat de vase de cult, din care unul zoomorf și o pintaderă pictată), (Tsvek 2001, 25-27). Tot aici și-ar găsi locul și alte două sanctuare extrem de interesante, ca cel de la Vesely Kut, legat de cultul fertilității și fecundității (construcția respectivă avea o zonă ceva mai înaltă decât restul podelei, unde erau așezate râșnițe, frecătoare și containere din lut ars ce adăposteau diferite boabe de cereale, acoperite cu capace decorate cu motive cosmogonice, ceea ce presupune păstrarea boabelor, ca și râșnita cultic) și cel de la Voroșilovka, ce pare să fi fost dedicat cultului unui animal (construcția conținea locuri de ofrandă, cuțite de silex pentru tăiatul cărnii, plastică zoomorfă, iar pereții erau pictați cu ocră!), (Tsvek 2001, 28). La Voroșilovka, într-o mică cavitate de lângă acest sanctuar a fost descoperită o machetă de sanctuar, alături de statuete antropomorfe și zoomorfe.

Sanctuarul comunitar de la Shkarovka (Tripolie BI-II), dedicat, după părerea E. Tsvek, autoarea săpăturilor, Marii Zeițe, în care se celebra focul și apa sacră, l-am putea încadra în cel de al doilea tip de sanctuar, chiar dacă în cazul de față arhitectura interioară este mai sărăcăcioasă decât cea din alte stațiuni deja menționate (pe un podium ușor ridicat se găsesc 2 din cele 3 altare rectangulare ale sanctuarului, ca și vatra ovală, deschisă; pe partea opusă podiumului se află o mică banchetă cu vase, iar în fața altarului celui mai mare o cavitate cu oase și un fragment de strachină), (Tsvek 2001, 24).

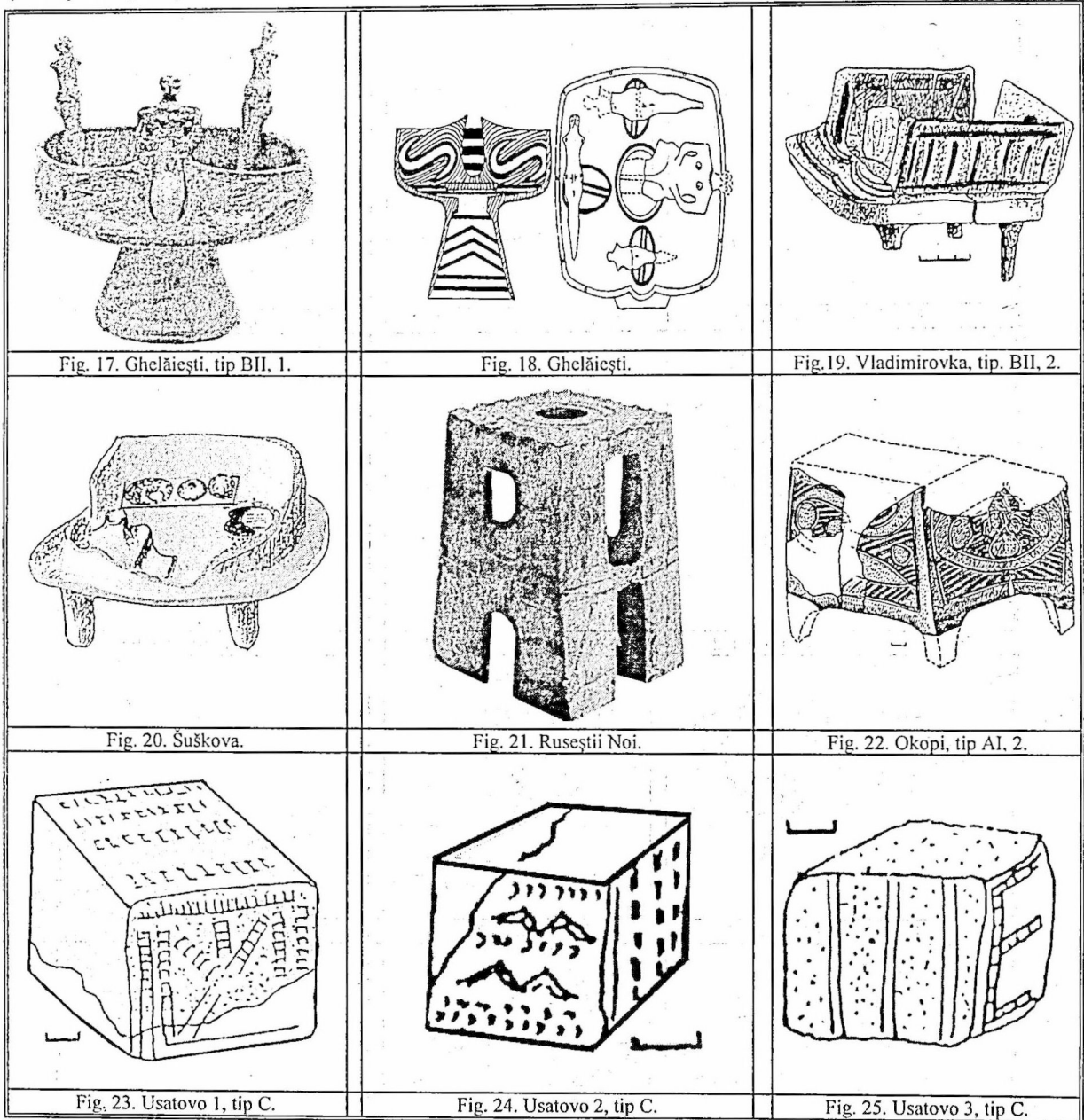
Lipsa unui inventar arhitectonic impunător, ca la Truşeşti, ar putea fi legată și de una din caracteristicile deja menționate ale variantei estice a culturii Tripolie, și anume raritatea plasticii antropomorfe, comparativ cu arealul cucutenian (Tsvek 2001, 24).

Pentru faza Cucuteni B, insuficient cercetată în anumite zone, mai multe informații se pot lega de sanctuarele din primul tip.

La Ghelăiești și Buznea, Târgu Frumos, în zona centrală au apărut construcții fără platformă, ce pot fi interpretate drept sanctuare, ce conțineau complexe de cult extrem de interesante, în care sunt asociate grupări de câte 4 statuete dispuse cardinal, cu un număr constant de recipiente, de obicei 6, la care se mai poate

adăuga prezența vetrei (Ghelăiești), (Cucos 1973, 207-215, fig. 5-7) sau a altarului (Târgu Frumos- Buznea), (Boghian, Mihai 1987, 311-324, fig. 2-8), ca și a unor vase cu conținut cu totul neobișnuit ce ar putea sugera unele jocuri sacre, sau chiar practici oculte, ca la Ghelăiești (vas de mari dimensiuni, cu 497 astragale de porc și ovicaprină ce ar putea fi legate de un joc ritual, descoperit în aceeași locuință cu statuetele și recipientele), (Cucos 1973, 207).

În ambele cazuri se remarcă și prezența unor recipiente protectoare a acestui prețios conținut. În cazul descoperirii de la Buznea, Târgu-Frumos, autorii au consemnat în aceeași locuință și alte piese ce par să aibă o semnificație culturală: un vas cu tub de scurgere, două capace de tip „suedez”, și un vas amforoidal, pictat în două registre cu spirale și păsări (Boghian, Mihai 1987, 311-324).

În aceeași categorie de descoperiri pot fi incluse, credem, și cele de la Văleni-Piatra Neamț (în Locuința 2, Cucuteni B2, au fost descoperiți 5 phalloi cu urechiușe), (Cucos 1981, 41, 51, fig. 2; Monah 1997, 44), Ghelăiești- *Nedeia* (în nivelul Cucuteni B1, lângă o locuință au fost descoperite 5 statuete feminine, acoperite de o cupă pictată, iar în jurul acestui complex se menționează resturile unui ring, cu o bordură ovală din

pietre), (Monah 1997, 44) și Brânzeni IV (la colțurile cuptorului din Locuința I erau două vase, fiecare cu câte o statuță feminină), (Markevici 1981, 154; Monah 1997, 44).

Așezarea Cucuteni B de la Ghelăiești-*Nedeia* oferă, prin descoperirile regretatului nostru coleg Șt. Cucos, informații cu privire la un alt sanctuar de același tip, dar cu un conținut cu totul aparte. În Locuința 33, de dimensiuni relativ mici, construită direct pe sol, cu o arhitectură interioară reprezentată de două vetre construite pe un pat de pietre mărunte de râu și o rășniță, pe latura de sud-vest au apărut două machete de sanctuare deschise, ce conțineau mai multe statuete (Cucos 1993, 59-65). Autorul menționa în aceeași locuință alte câteva statuete sfărâmate.

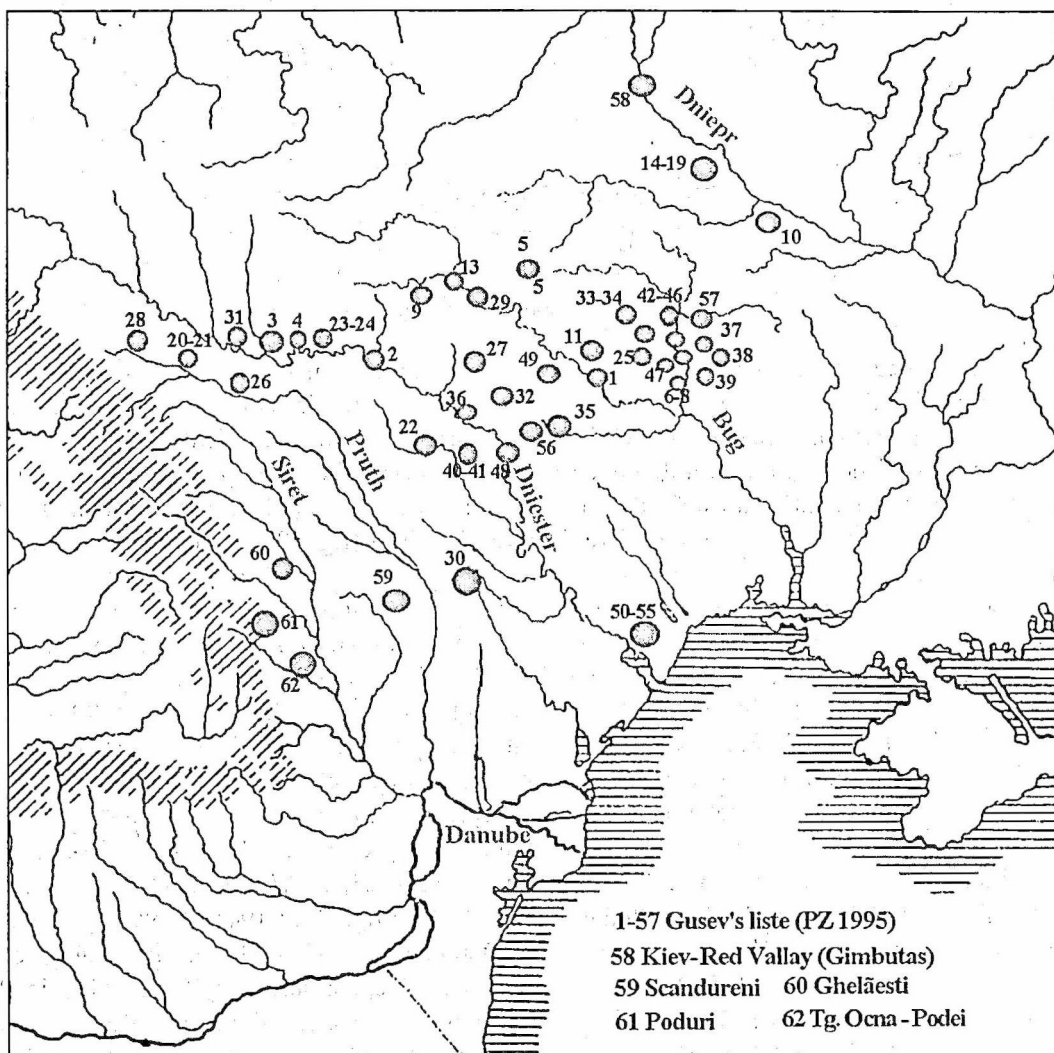

Fig. 26. Răspândirea machetelor de sanctuare în arealul Cucuteni-Tripolie.

Un sanctuar în aer liber este menționat la Poduri *Dealul Ghindaru*, în nivel Cucuteni B, constând din patru cranii de bovidae așezate în cruce, alături de o vatră și un pavaj (Monah 2001, 181).

Sanctuarele amintite, de la nivelul fazei Cucuteni B, demonstrează credem o transmitere a aceluiași tip tradițional, de mici dimensiuni și fără platformă, întâlnit încă din Precucuteni. Ele reflectă în continuare celebrarea cultului fertilității și fecundității, în forme uneori diferite față de manifestările anterioare. Noutatea constă mai ales în aceste asocieri de materiale și combinația cifrelor.

Din păcate este singurul tip de sanctuar descoperit până acum la nivelul fazei Cucuteni B. Indică lipsa sanctuarelor de tip Trușești, cu arhitectură interioară monumentală, o schimbare a opticii religioase, sugerate de unii autori (Monah 1997, 39), o criză a societății cucuteniene? Sunt întrebări încă fără răspuns.

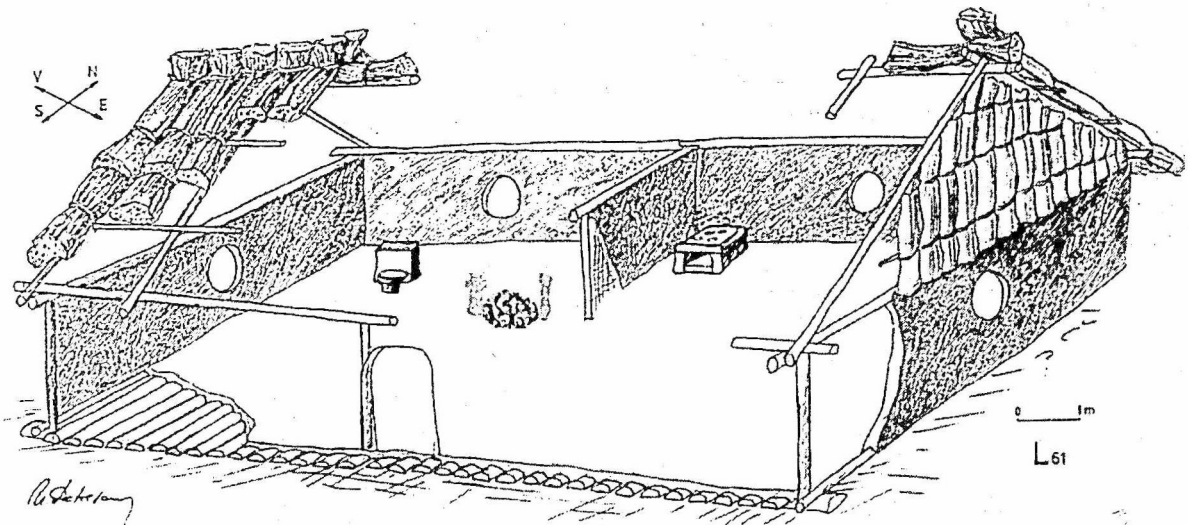
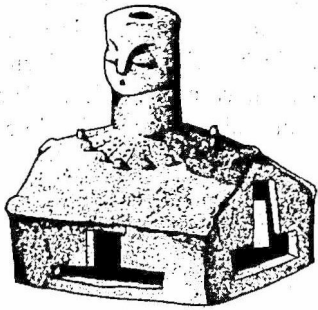
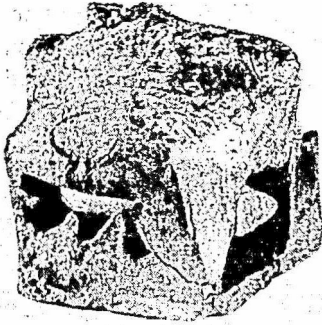
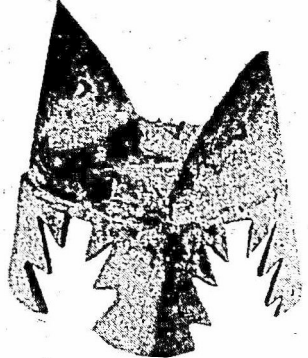
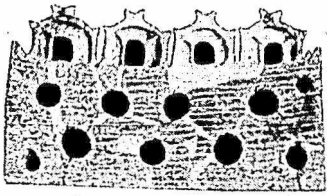
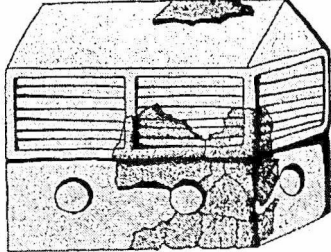
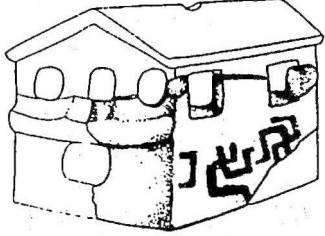
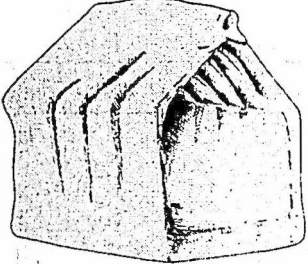
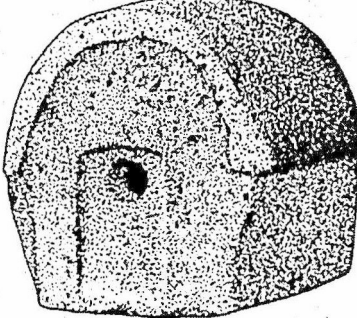
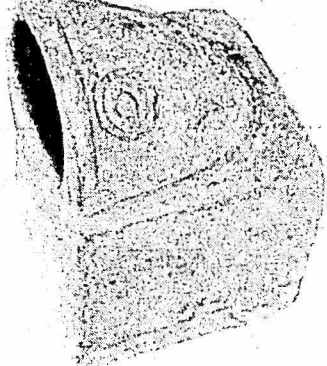
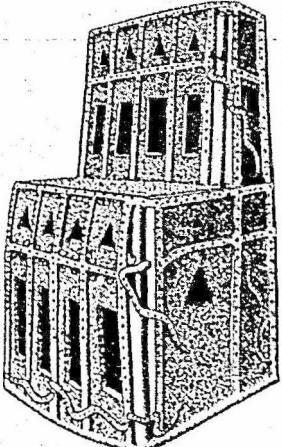
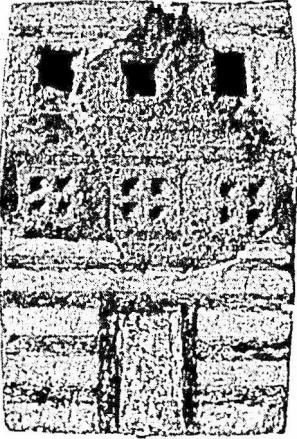
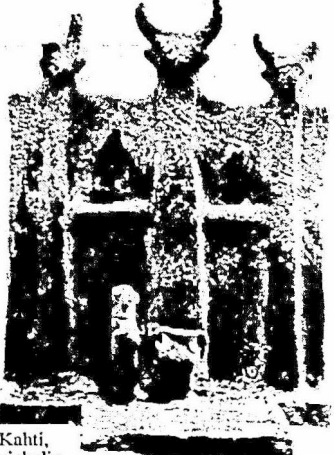

Fig. 27. Truşeşti, Locuinţa 61.

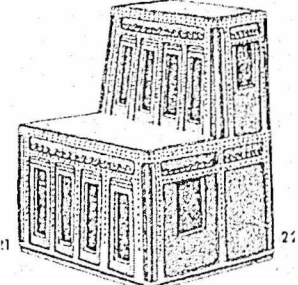
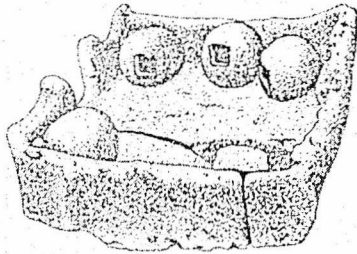
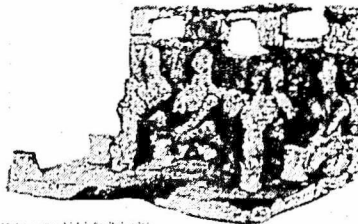
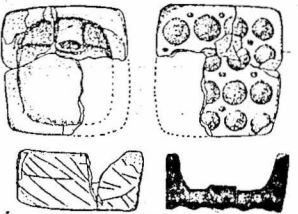

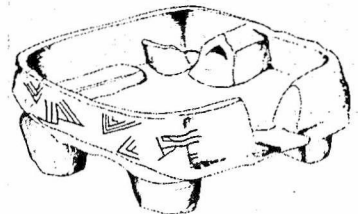
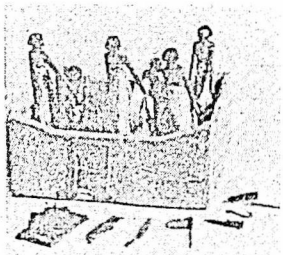

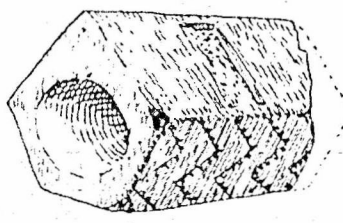

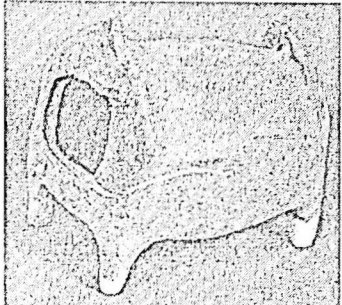
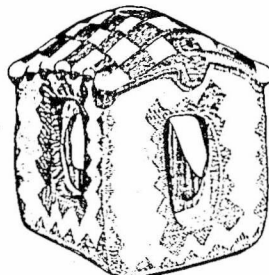
Un loc aparte în cadrul acestor descoperiri îl joacă fără îndoială și machetele de sanctuare, interpretate de unii cercetători chiar altare, care aduc informații extrem de utile cu privire la felul în care arătau în realitate sanctuarele complexului cultural Cucuteni-Tripolie. Prototipurile lor, din zona Orientului Apropiat, europene sau românești, neo-eneolitice, sunt destul de numeroase (conform bazei de date pe care am realizat-o, există cca. 300 exemplare și reprezintă cam 80% din situația reală). Pentru spațiul geografic românesc, cele mai multe machete de sanctuare se leagă cu precădere de culturile Vinča (fig. 49), Gumelnița (fig. 31, 50, 54) și Precucuteni-Cucuteni.

Pentru complexul cultural Cucuteni-Tripolie, studii interesante cu privire la acest subiect, sau referiri la astfel de piese găsim la mai mulți cercetători, printre care amintim M. Himner (1933), T.S. Passek (1938, 1949), H. Müller-Karpe (1968), Vi. Dumitrescu (1974), V.I. Markevici (1981), E.K. Černyš (1982), M. Gimbutas (1984, 1991), Șt. Cucuș (1993), I. Mareș (1993, 23-44), S. A. Gusev (1995), I. Miclea, R. Florescu (1980, 71), D. Monah, F. Monah, C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia (1997), D. Monah (1997).

Un articol de sinteză cu privire la machetele de locuințe și de sanctuare din România i se datorează lui I. Mareș. Din studiul său rezultă că cele mai numeroase reprezentări de acest fel se leagă de arealul culturii Gumelnița, 33 de exemplare, din care 12 au fost modelate pe torți de vase (Mareș 1993, 23-29, fig. 1/1-4, 2/1-4; 3/a-d; 4/5-6; 5/1-6; 6/1-8; 7/1-4, 6-7; după: Vi. Dumitrescu 1925, 41-47, fig. 9/1-2, 10/1-2, 7, 21; 1965, 220-221, 224, fig. 3/3; 1970, 7; 1972, 103; Ștefan 1932, 138, 145, fig. 23/3; 1941, 93-96, fig. 2/a-d; Rosetti 1932, 9, 18, fig. 11 a-b, 23/3; Ștefan, Comșa, 1954, 94; Berciu 1961, 415, 449, 465, fig. 244/1; 1956, 503, 505, 534, fig. 29/1, 51/1, 18/5, 60/1-3; H. Dumitrescu 1968; Harțușche, Anastasiu, 1976, 116-117, fig. 211-214; Coman 1980, 76, fig. 88/7; Comșa 1987, 50). Ca număr de piese urmează cele din arealul Boian, 4 exemplare, din care doar două au fost modelate ca torți de vase (Mareș 1993, 27, fig. 1/5-6, 2/5; 7/5; după Mitrea ș.a. 1953, 221, 223; Morintz, Preda, 1959, 163, 165; Comșa 1974, 164, fig. 64; Rosetti 1932, 17-18, fig. 37, 46), din arealul Petrești, 3 exemplare, din care una pare să fi fost modelată ca toartă de vas, iar o alta a fost pictată pe un vas (Mareș 1993, 30, fig. 4/1-2; după Paul 1967, 19, fig. 6/1-2; 1992, VI/8; Vi. Dumitrescu 1968, 394) și din cel Vinča C (3 piese, Mareș 1993, fig. 4/3-4; după Vlassa 1979). În încheierea articolului său I. Mareș sublinia o dată în plus caracterul de cult al acestor descoperiri pentru care pledează uneori și contextul descoperirii lor. În acest sens reamintim faptul că piesele de acest tip descoperite în nivel Gumelnița A2, în așezarea de la Pietrele, au fost descoperite tot într-un sanctuar cu un inventar extrem de bogat (Berciu 1956, 493-562, fig. 16). Pe baza datelor sintetizate de I. Mareș rezultă că majoritatea machetelor se concentrează mai ales în partea de sud-est a României (Mareș 1993, 34, fig. 9). Prezența acestui tip de piese, în număr atât de mare, la nivelul eneoliticului, reflectă atât argumente în favoarea unei suprastructuri sociale, dar și relații intense cu zona egeeană și Orientul Apropiat, unde astfel de reprezentări se mențin până în epoca istorică.

		
<p>Fig. 28. Porodin.</p>	<p>Fig. 29. Tumba.</p>	<p>Fig. 30. Veluška.</p>
		
<p>Fig. 31. Căscioarele.</p>	<p>Fig. 32. Ruse.</p>	<p>Fig. 33. Papathanasiou.</p>
		
<p>Fig. 34. Anzabegovo II.</p>	<p>Fig. 35. Melos.</p>	<p>Fig. 36. Kultepe.</p>
		 <p data-bbox="1012 1798 1071 1830">Kahti, cicladic</p>
<p>Fig. 37. Assur.</p>	<p>Fig. 38. Creta.</p>	<p>Fig. 39. Kahti.</p>

Articolul lui S. A. Gusev completează în mod fericit catalogul machetelor de sanctuar descoperite între Prut și Nipru aparținând complexului Cucuteni-Tripolie. Autorul analizează un lot de peste 50 de exemplare (din care doar 17 sunt întregi!), din păcate fără a se referi și la exemplarele excepționale existente la vest de Prut (Gusev 1995, 175-189). Pe baza cercetărilor sale, Gusev a divizat sanctuarele în trei grupe, A- închise, B- deschise și C- extrem de schematizate (Gusev 1995, 78). Pornind de la analiza sa, având în vedere tipurile și subtipurile pe care el le-a definit, am completat tabelul din Anexa 1, în care am inclus și exemplarele care nu fuseseră cuprinse în studiul său.

		
<p>Fig. 40. Assur.</p>	<p>Fig. 41. Beni Hasan.</p>	<p>Fig. 42. Kamilari.</p>
	<p>Macheta locuinței, Larissa, Thessalia</p> 	
<p>Fig. 43. Sitagroi.</p>	<p>Fig. 44. Platia Magoula Zarkou.</p>	<p>Fig. 45. Ovčarovo.</p>
		
<p>Fig. 46. Egipt, Herakleopolis.</p>	<p>Fig. 47. Vounas.</p>	<p>Fig. 48. Spantov.</p>
		
<p>Fig. 49. Turdaș.</p>	<p>Fig. 50. Izvoare.</p>	<p>Fig. 51. Cranon.</p>

Astfel, din acest tabel și din fig. 26, cu răspândirea acestui gen de machete, observăm că, într-adevăr, astfel de piese apar în număr redus în arealul cucutenian propriu-zis, din sud-estul Transilvaniei și până la Nistru, cea mai mare concentrare fiind dincolo de acest fluviu.

Ar mai fi de remarcat, de asemenea, că cele mai multe machete de sanctuar sunt de tipul deschis (27), (fig. 11-20), urmate de cel închis (15), (fig. 5-10, 22), la care se adaugă exemplarele a căror tipologie, din cauza stării fragmentare nu poate fi definită. În ceea ce privește tipul C, schematic (fig. 23-25), definit de S.A. Gusev, cred că aici pot fi încadrate de fapt machetele de tip altar, extrem de schematizate, care prezintă analogii cu materiale Lengyel din Ungaria (Banffy 1997, fig. 1-4), sau cu o machetă de cuptor cu postament rectangular, de la Kültepe (fig. 36), Anatolia (Uzunoğlu, Arisan Günay, Baykan Bayri, Girgin, 1983, 203, cat. 529). La acestea, în Anexa 1 sunt incluse și două machete de cuptoare (alături de un cuptor miniatural, rupt dintr-o machetă, poziția 60).

Deoarece articolul lui S.A. Gusev a prezentat cele mai reprezentative machete de sanctuare din spațiul dintre Nistru și Bug, vom atrage atenția în câteva rânduri asupra modelelor din arealul cucutenian. Piesa cea mai timpurie provine din nivelul Precucuteni III de la Poduri Dealul Ghindaru (fig. 9), reamintește și un cuptor, dar și conturul corpului unui animal și se sprijină pe patru piciorușe. Intrarea este rectangulară, ușor rotunjită la capete. Acoperișul este sugerat de trei nervuri în relief, ce coboară spre zona din spate a machetei. Piesa a fost netezită și șlefuită cu multă grijă. Macheta provine dintr-o locuință cu importante depozite de cereale aflate în vase sau casete de chirpic (Monah 1997, 45).

Singura descoperire ce se plasează la nivel de Cucuteni A este piesa de la Ruseștii Noi (fig. 21), cu o construcție aparte. Ea sugerează o casă cu 2 nivele, cu ferestre dreptunghiulare. Acoperișul, ondulat și cu un orificiu pe mijloc, amintește unele exemplare din zona Egiptului.

Să ne oprim puțin asupra machetelelor de sanctuare de la Ghelăiești, de la nivelul fazei Cucuteni B, din Locuința 33, care reprezintă, fără îndoială, o descoperire de excepție în arealul complexului cultural. Ambele machete sunt asemănătoare ca formă, rectangulare, au o intrare elipsoidală terminată în coarne ușor rotunjite, se sprijină pe un picior evazat (la macheta mai puțin bine păstrată, piciorul este obturat) și au la intrare un mic pridvor. Machetele au fost pictate, dar la una singură pictura este mai bine păstrată, atât la exterior (spirale în S culcat alternează cu hașuri liniare negre, iar piciorul este decorat cu motive cordiforme), cât și în interior (pereții sunt decorați cu un motiv în tablă de șah). Exemplarul a cărui pictură este mai bine păstrată, prezintă la partea superioară și 10 găuri, ce au folosit poate la suspendarea sa în diferite momente ale ceremoniilor rituale (Cucos 1993, 63). În interior se aflau patru statuete de diferite dimensiuni (una masculină), modelate și decorate deosebit (fig. 17-18). Ca manieră de execuție și realizare artistică, această machetă poate fi considerată și o adevărată operă de artă. Cea de a doua machetă conținea doar 2 statuete cu atribute atât feminine, cât și masculine, dar autorul descoperirilor nu excludea posibilitatea ca unele din statuetele sfărâmate din această locuință să fi făcut parte din mobilierul sacru al acestei a doua machete (Cucos 1993, 65). Prezența reprezentărilor antropomorfe/zeităților în aceste sanctuare, ca și dispunerea lor conferă acestor descoperiri un plus de informații, comparabile cu unele similare din lumea greacă, Vounas (fig. 47), sau tripoliană, Popudnia 2 (fig. 12-13, 15). Și în acest caz numărul de reprezentări antropomorfe a redeschis discuția asupra importanței cultului fertilității și fecundității în lumea cucuteniană, a prezenței unor componente uraniene și chtoniene, a existenței conceptului celor patru anotimpuri, a celor patru direcții cardinale, în esență a problematicii pe care o ridică practicarea cultului într-o societate agricolă dinamică, în care se pare că existau deja suficiente elemente de departajare socială, dar a căror mesaje cifrate arheologii nu au putut din nefericire să le decodifice în totalitate.

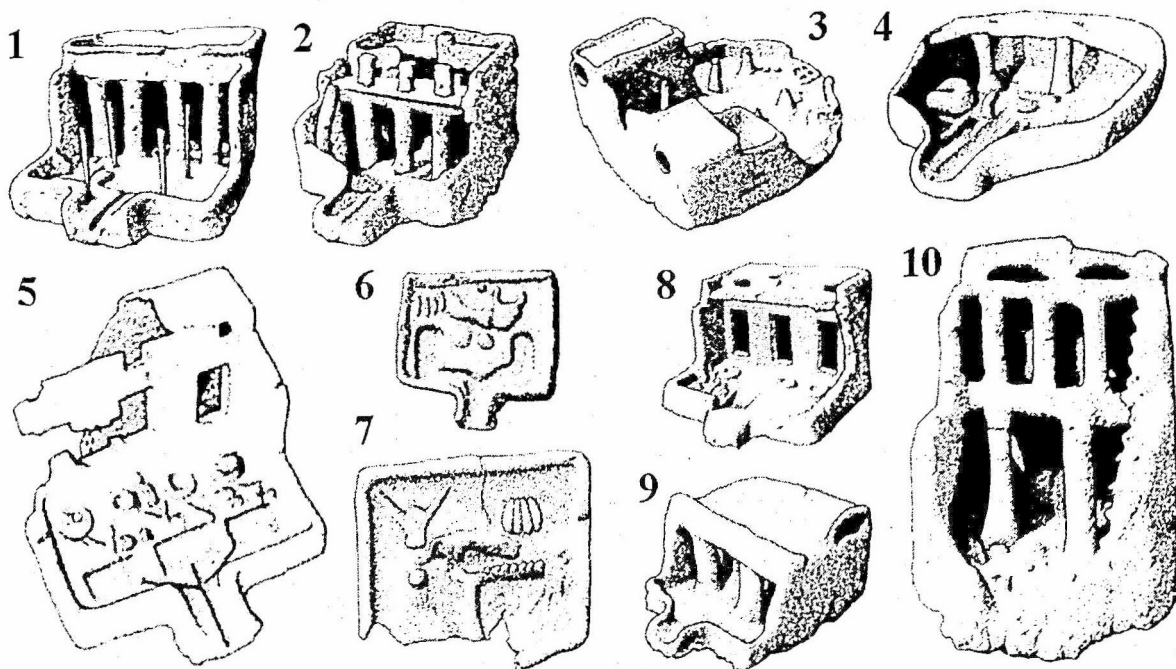

Fig. 55. Machete de sanctuare descoperite în morminte, Egipt.

Dacă facem o scurtă retrospectivă asupra machetelor de sanctuare neo-eneolitice, cunoscute din publicații, observăm că ele sunt relativ diferite atât ca formă, cât și ca semnificație.

Unele din ele sunt foarte simple, în formă de căsuțe, cu un singur nivel, cu acoperiș (fig. 34-36; 48-54). Exemplare deosebite de construcții, cu un singur nivel provin din fosta Iugoslavie: unele din aceste machete de sanctuare se termină în partea de sus, în locul acoperișului cu reprezentarea unei zeiță (fig. 28-29). Un model aparte, cu picioare și pereți triunghiulari, prevăzuți cu mici geamuri rotunde, provine de la Veluška, din același areal (fig. 30).

O altă categorie care se distinge este cea a machetelor cu: unul (fig. 21), două (fig. 32-33, 38, 55/10) sau trei etaje (fig. 31, 37); simple (fig. 38), sau decorate cu elemente considerate sacre („M”, „V”, fig. 15, 24, 33, 36, 45, 55/6-7). Aici putem include macheta de la Căscioarele, unde acoperișul se termină cu coarne de consecrație (fig. 31), ca și unele machete decorate cu bucranii (fig. 39, 54, 55/6-7) sau cele de la Assur, decorate cu șerpi (fig. 37) și păsări (fig. 40).

Există și sanctuare fără acoperiș, în care sunt prezente instalații interioare de tipul cuptoarelor, altarelor, băncilor (fig. 41, 43, 45) sau personaje (fig. 39, 42, 47, 55/3). Acestea din urmă, adăpostesc „recuzita sacră” (fig. 44), sau redau scene rituale (fig. 39, 42, 47). În unele cazuri, astfel de machete redau și activități economice obișnuite (fig. 46), familie dormind (fig. 39) sau ritualuri ca: râșnitul cultic (fig. 12-13, 55/4-5, 8), primirea lichidului sfânt (fig. 39, 41), cultul phalusului (fig. 39, 55/3), al seminței sacre (fig. 49, 52-53) sau oferire (fig. 42, 39). În unele sanctuare apar simboluri ca Soarele sau Luna (fig. 11-12, 14-15, 19, 31-33, 35, 55/3, 5, 9-10).

Comparând exemplarele din lumea Cucuteni-Tripolie cu cele provenind din alte zone geografice, mai apropiate sau mai îndepărtate, observăm că ele respectă în linii mari maniera de construcție, iar în unele cazuri prezintă analogii și în ceea ce privește instalațiile interioare, semnificația personajelor, sau a scenelor redade, demonstrând o dată în plus comuniunea cu o zonă geografică largă și relațiile directe sau indirecte cu aceasta.

În loc de încheiere aș vrea să remarc faptul că așezările Cucuteni-Tripolie oferă și astăzi materiale arheologice cu totul excepționale, ce denotă o societate puternică, complexă, cu o viață spirituală bogată și cu o multitudine de manifestări de cult. Cercetările viitoare vor completa informațiile în acest sens și vor contribui la descifrarea unora din aspectele acestor probleme.

ANEXA 1

Machete de sanctuar, cuptor și altar în complexul cultural Cucuteni–Tripolie

1A	DENUMIREA	LOCALITATEA	CULTURA ȘI FAZA	TIPUL DUPĂ GUSEV
1.	Macheta de sanctuar	Poduri	Precucuteni III	AII
2.	Machetă de cuptor	Kolomiščina 2	Precucuteni III–Tripolie A	--
3.	Machetă de sanctuar	Scândureni	Precucuteni III	AI
4.	Machetă de sanctuar	Okopi	Precucuteni III–Tripolie AI	AI,2
5.	Machetă de sanctuar	Bernaševka 1	Precucuteni III–Tripolie A	?
6.	Machetă de sanctuar	Luka Vrublevetskaja I	Precucuteni III–Tripolie AII	BII
7.	Machetă de sanctuar	Luka Vrublevetskaja II	Precucuteni III–Tripolie AII	?
8.	Machetă de sanctuar	Solonceni I	Precucuteni III	BI,2
9.	Machetă de sanctuar	Timkovo	Precucuteni–Tripolie AII	BII,2
10.	Machetă de cuptor	Berezovka 2	Cucuteni A–Tripolie BI	--
11.	Machetă de sanctuar	Berezovskaja GES 1	Cucuteni A–Tripolie BI	?
12.	Machetă de sanctuar	Borisovka	Cucuteni A–Tripolie BI	AI,1
13.	Machetă de sanctuar	Solonceni II	Cucuteni A	?
14.	Machetă de sanctuar	Nezvisko	Cucuteni A–Tripolie BI	AI
15.	Machetă de sanctuar	Ruseștii Noi	Cucuteni A–Tripolie BI	?
16.	Machetă de sanctuar	Miĥajlovka	Cucuteni A, A-B/Tripolie BI-II	?
17.	Machetă de sanctuar	Bol'šaja Mukša (Dubina)	Cucuteni A, A-B/Tripolie BI-II	?
18.	Machetă de sanctuar	Ol'šanka	Cucuteni A, A-B/Tripolie BI-II	?
19.	Machetă de sanctuar	Vladimirovka 1	Cucuteni A-B–Tripolie BII	BII,2
20.	Machetă de sanctuar	Vladimirovka 3	Cucuteni A-B–Tripolie BII	BII,2
21.	Machetă de sanctuar	Vladimirovka 2	Cucuteni A-B–Tripolie BII	AI,1
22.	Machetă de sanctuar	Vorošilovka	Cucuteni A-B–Tripolie BII	AII,1
23.	Machetă de sanctuar	Konovka 1	Cucuteni A-B–Tripolie BII	BI,2
24.	Machetă de sanctuar	Grebeni	Cucuteni A-B–Tripolie BII	AI,2
25.	Machetă de sanctuar	Klišev	Cucuteni A-B–Tripolie BII	?
26.	Machetă de sanctuar	Nemirov	Cucuteni A-B–Tripolie BII	BI,2
27.	Machetă de sanctuar	Pesčenja	Cucuteni A-B–Tripolie BII	AII,2
28.	Machetă de sanctuar	Rackovec	Cucuteni A-B–Tripolie BII	?
29.	Machetă de sanctuar	Trostjančik	Cucuteni A-B–Tripolie BII	BII
30.	Machetă de sanctuar	Kolomiščina II	Cucuteni A-B, B–Tripolie BII-CI	AI
31.	Machetă de sanctuar	Bol'šoj Žvančik	Cucuteni A-B, B–Tripolie BII-CI	?
32.	Machetă de sanctuar	Popudnia II	Cucuteni B–Tripolie CI	BI,2
33.	Machetă de sanctuar	Popudnia I	Cucuteni B–Tripolie CI	BI,1
34.	Machetă de sanctuar	Tg. Ocna-Podei	Cucuteni B2	B
35.	Machetă de sanctuar	Ghelăiești	Cucuteni B	BII,1
36.	Machetă de sanctuar	Ghelăiești	Cucuteni B	BII,1
37.	Machetă de sanctuar	Rozsochuvatka	Cucuteni B–Tripolie CI	AII,2
38.	Machetă de sanctuar	Suškovka 2	Cucuteni B–Tripolie CI	BI,1
39.	Machetă de sanctuar	Kolomiščina I 3	Cucuteni B–Tripolie CI	BI,2
40.	Machetă de sanctuar	Kolomiščina I 4	Cucuteni B–Tripolie CI	BI,2
41.	Machetă de sanctuar	Kolomiščina I 5	Cucuteni B–Tripolie CI	?
42.	Machetă de sanctuar	Konovka 2	Cucuteni B–Tripolie CI	?

2B STAȚIUNEA	CULTURA, FAZA	AII,1	BII,2	C	AII	BII	AII,2	AI,1	BI,2	BI,1	AI	FARĂ TIP	BII,1	A?,2	AI,2	B?,1	B
Magala	Cucuteni B–Tripolie CI								1								
Nemirov	Cucuteni A–B–Tripolie BII								1								
Popudnia II	Cucuteni B–Tripolie CI								1								
Solonceni I	Precucuteni–Tripolie AII								1								
Čerkassov Sad	Cucuteni B–Tripolie CI									1							
Popudnia I	Cucuteni B–Tripolie CI									1							
Suškovka 1	Cucuteni B–Tripolie CI									1							
Suškovka 2	Cucuteni B–Tripolie CI									1							
Kolomiščina II	Cucuteni A–B, B–Tripolie BII–CI										1						
Nezvisko	Cucuteni A–Tripolie BI										1						
Berezovskaja GES I	Cucuteni A–Tripolie BI											1					
Bernaševka 1	Precucuteni–Tripolie AI											1					
Bol'saja Mukša, Dubina	Cucuteni A, A–B–Tripolie BI–BII											1					
Bol'šoj Žvančik	Cucuteni A–B, B–Tripolie BII–CI											1					
Ghelăești	Cucuteni B											2					
Poduri	Precucuteni III				1												
Kiev–Valea Roșie	Cucuteni–Tripolie											1					
Klišcevi	Cucuteni A–B, B–Tripolie BI–II											1					
Kolomiščina I 5	Cucuteni B–Tripolie CI											1					
Ucraina																	1
Konovka 2	Cucuteni B–Tripolie CI											1					
Luka Vrubleveckaja II	Precucuteni –Tripolie AII											1					
Majdaneckoe I	Cucuteni B–Tripolie CI											1					
Michajlovka	Cucuteni A, A–B–Tripolie BI–II											1					
Oľšanka	Cucuteni A, A–B–Tripolie BI–II											1					
Rackovec	Cucuteni A–B–Tripolie BII											1					
Ruseștii Noi	Cucuteni A–Tripolie BI											1					
Scădureni	Precucuteni										1						
Solonceni II	Cucuteni A–Tripolie BI											1					
Tg. Ocna–Podei	Cucuteni B2																1
Ucraina ? 2 piese.	Cucuteni–Tripolie												1				
Vladimirovka 3 piese.	Cucuteni A–B	1	2														
Čičirkozovka	Cucuteni B–Tripolie CI												1				
Dobrovody I	Cucuteni B–Tripolie CI												1				
Suškovka 3	Cucuteni B–Tripolie CI												1				
Kolomiščina I 2	Cucuteni B–Tripolie CI													1			
Costești IV	Horodișteea–Erb/ Tripolie CII																1
Grebeni	Cucuteni A–B, B– Tripolie BII–CI																1
Kolomiščina I 1	Cucuteni B–Tripolie CI													1			
Okopi	Precucuteni III																1
Dobrovody II	Cucuteni B–Tripolie CI																1

BIBLIOGRAFIE

- Aldea, I., *Altarul magico-ritual descoperit în așezarea neolitică de la Ghirbom (com. Berghin, jud. Alba). Contribuții la studiul religiilor preistorice*, în *Apulum*, XII, 1974, p. 40-47, fig. 1-3.
- Aslanis, I., *Befestigungsanlagen in Nordgriechenland von dem Chalcolithikum bis zu Beginn der Frühen Bronzezeit*, în *Symposium Vinča and its World*, Belgrad, 1990, p. 183-188.
- Aslanis, I., *Die Siedlung von Dimini: eines neues Rekonstruktionsbild*, în *Symposium Settlement patterns, Verona-Lazise, Mem Museo Civ. St. Nat. Verona, Sez. Scienze Uomo*, 1990, 4, p. 37-43.

- Bannfy, E., *Cult Objects of the Neolithic Lengyel Culture. Connections and Interpretation*, Budapest, 1997.
- Berciu, D., *Cercetări și descoperiri arheologice în Regiunea București*, în *Materiale*, II, 1956, p. 493-562.
- Berciu, D., *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961.
- Bodean, S., *Așezările culturii Precucuteni-Tripolie A din Republica Moldova*, Chișinău, 2001.
- Boghian, D., Mihai, C., *Le complexe de culte et le vase à décor ornithomorphe peint découverts à Buznea (dép. de Iași)*, în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen, Session scientifique, Iași-Piatra Neamț 1984*, Iași 1987, BAI I, ed. M. Petrescu-Dimbovița, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica, 1987, p. 313-324.
- Černyš, E.K., *Eneolit pravoberejnoi Ukraini i Moldavii*, în *Eneolit SSSR*, Moskova 1982, p. 165-320.
- Coman, G., *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980.
- Comșa, E., *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974.
- Comșa, E., *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*, București, 1987.
- Cucoș, Șt., *Complexele rituale cucuteniene de la Ghelăiești, jud. Neamț*, în *SCIVA*, 44, 1993, 1, p. 59-80.
- Cucoș, Șt., *Săpăturile de la Văleni-Piatra Neamț (1974-1975)*, în *MemAntiq*, VI-VIII (1974-1976), 1981, p. 37-56.
- Cucoș, Șt., *Un complex ritual cucutenian descoperit la Ghelăiești (jud. Neamț)*, în *SCIV*, 24, 1973, 2, p. 207-215.
- Dragomir, I.T., *Săpături arheologice la Tg. Berești*, în *Danubius*, I, 1967, p. 671-694.
- Dumitrescu, Vl., *Fouilles de Gumelnița*, în *Dacia*, II, 1925, p. 29-102.
- Dumitrescu, Vl., *Principalele rezultate ale primelor două campanii de săpături din așezarea neolitică târzie de la Căscioarele*, în *SCIV*, 2, 1965, 16, p. 215-237.
- Dumitrescu Vl., *Cu privire la platformele de lut ars ale locuințelor unor culturi neolitice*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 389-395.
- Dumitrescu, Vl., *Turdaș-Mesopotamia. Însemnări pe marginea unui articol*, în *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 93-108.
- Dumitrescu, Vl., *Arta preistorică în România*, 1974.
- Dumitrescu, H., *Un modèle de sanctuaire découvert dans la station énéolithique de Căscioarele*, în *Dacia N. S.*, XII, 1968, p. 381-394.
- Georgiev, G.I., *Das Neolithikum und Chalkolithikum in der Thrakischen Tiefebene (Südbulgarien). Probleme der heutigen forschungsstandes*, în *Thracia*, 1972, p. 5-28.
- Gimbutas, M., *The Goddesses and Gods of Old Europe. Myths and Cult Images*, Londra, 1984.
- Gimbutas, M., *The Civilization of Goddess. The World of Old Europe*, San Francisco, 1991.
- Gusev, S.A., *Hausmodelle der Tripolje -Kultur*, în *PZ*, 70, 1995, 2, p. 175-189.
- Harțușche, N., Anastasiu, F., *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976.
- Himmer, M., *Étude sur la civilisation prémycénienne dans le bassin de la Mer Noir, d'après les fouilles personells*, în *Swiatowit* 14, Warszawa, 1933, p. 152-154.
- Jovanović, B., *Die Kultplätze und architektur in der Vinča-Kultur*, în *Banatica*, 11, Reșița, 1991, p. 117-124.
- Lazarovici, Gh., Drașovean, F., Maxim, Z., *Parța*, vol. I. 1, Edit. Waldpress, Timișoara, 2001.
- Mantu, C.-M., Țurcanu, S., *Scântea. Cercetare arheologică și restaurare*, Iași, 1999.
- Mareș, I., *Modele din lut ars reprezentând locuințe și sanctuare eneolitice descoperite pe teritoriul României*, în *Suceava XX*, 1993, p. 23-42.
- Marinescu-Bilcu, S., *Tirpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR – Is 107, Oxford, 1981.
- Markevici, V., *Pozdnetriposkie plemena Severnoj Moldavii*, Chișinău, 1981.
- Maxim-Alaiba, R.E., *Le complexe de cult de la phase Cucuteni A3 de Dumești (Vaslui)*, în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen, Session scientifique, Iași-Piatra Neamț 1984*, Iași 1987, BAI I, ed. M. Petrescu-Dimbovița, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica, 1987, p. 269-286.
- Maxim-Kalmar, Z., Tarcea, L., *Analiza matematică și statistică a ceramicii și plasticii civilizației Cucuteni de la Trușești-Țuguieta*, în *Trușești. Monografie arheologică*, p. 647-670.
- Mellaart J., *The Neolithic of the Near East*, Thames and Hudson, Londra, 1975.
- Mic dicționar enciclopedic*, ed. a II-a, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978.
- Miclea, I., Florescu, R., *Dacia Preistorică*, București, 1980.
- Mitrea, B., Mateescu, C., Morintz, S., Preda, C., *Șantierul Spanțov*, în *SCIV*, 4, 1953, 1-2, p. 220-228.
- Monah, D., *O importantă descoperire arheologică*, în *Arta*, 1982, p. 11-13.
- Monah, D., *Influences ou traditions Vinča dans la plastique anthropomorphe de Cucuteni-Tripolie*, în *Banatica* 11, 1991, p. 297-304.
- Monah, D., *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA, III, Piatra Neamț, 1997.
- Monah, D., *Organizarea socială, religia și arta în epoca neo-eneolitică*, în *Istoria Românilor* vol. I, Edit. Enciclopedică, București, 2001, p. 169-196.
- Monah, D., Cucos, Șt., Popovici, D., Antonescu, S., Dumitroaia, Gh., *Cercetările arheologice de la Poduri-Dealul Ghindaru*, în *CercetArh*, VI, 1983, p. 3-22.
- Monah, D., Monah, F., Mantu, C.-M., Dumitroaia, Gh., *Cucuteni. The Last Chalcolithic civilization of Europe*, București, 1997.
- Morintz, S., Preda, C., *Săpăturile de la Spanțov*, în *Materiale*, V, 1959, p. 163-167.
- Müller-Karpe, H., *Handbuch der Vorgeschichte, Band II, Jungsteinzeit*, 1968; *Band III, Kupferzeit*, 1974.
- Neagu, M., *Comunitățile Boian-Giulești din Valea Dunării*, în *Istros*, X, Muzeul Brăilei, Brăila, 2000, p. 25-34.
- Neagu, M., Pârnic, V., Rădulescu, Fl., *Gălățui, comuna Gălățui, jud. Călărași. Punct Movila Berzei*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000*, CIMEC 2001, p. 85-86.
- Passek, T.S., *Tripol'skie modeli žilščica*, în *Vestnik drevnej istorii*, 4-5, 1938.
- Passek, T.S., *Periodizacija tripol'skich poselenij, în Materialy i issledovanija po archeologii SSSR*, 10, 1949.

- Paul, I., *Cultura Petrești*, București, 1992.
- Paul, I., *În legătură cu problema locuințelor de suprafață cu platformă din așezările culturilor Petrești și Cucuteni-Tripolie*, în *SCII*, 18, 1967, 1, p. 3-22.
- Paul, I., *Un complex de cult descoperit în așezarea neolitică de la Piamul de Jos (r. Sebeș, reg. Hunedoara)*, în *Studii și comunicări*, Sibiu, 1965.
- Petrescu-Dîmbovița, M., *Eneoliticul timpuriu*, în *Istoria Românilor*, I, București 2001, p. 148-154.
- Petrescu-Dîmbovița, M., Florescu, M., Florescu, A.C., *Trușești. Monografie arheologică*, București-Iași, 1999.
- Rosetti, D.V., *Câteva așezări și locuințe preistorice din preajma Bucureștilor. Asupra cronologiei, tipologiei și cronologiei lor*, București 1932, 23 p.
- Sanev V., *Neolitsko svetilište od tumba vo Madžari, Skopsko, Makedonias*, în *Acta Archaeologica* 9, 1988, p. 9-10.
- Ștefan, G., *Les fouilles de Căscioarele*, în *Dacia*, II, 1925, p. 138-197.
- Ștefan, G., *Un nouveau modèle d'habitation de l'énéolithique valaque*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940 (1941), p. 93-96.
- Ștefan, G., Comșa, E., *Săpăturile arheologice de la Aldeni (reg. Ploiești, r. Berceni)*, în *Materiale*, III, 1957, p. 93-102.
- Todorova, H., *Ovčarovo*, 1976.
- Torbrügge, W., Zahlhaas, G., Kellner, H.J., Garbsch, J.N., Gockerell, N., *Idole. Frühe Götterbilder und Opfergaben. Ausstellung der Prähistorischen Staatssammlung München*, 1985.
- Tsvek, E.V., *Certain aspects of World View of the Tribes of the East Tripolian Culture*, în *Interacademica* II-III, București 2001, p. 24-38.
- Ursulescu, N., Cotiușă, V., Boghian, D., *Târgu Frumos, jud. Iași. Punct Baza Pătule*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 1999*, Cimec 2000, p. 106-107.
- Ursulescu, N., Merlan, V., Tencariu, A.F., *Isaiia, com Răducăneni, jud. Iași. Punctul Balta Popii*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România, campania 2000*, Cimec 2001, p. 110-113.
- Ursulescu, N., Boghian, D., Haimovici, S., Cotiușă, V., Coroliuc, A., *Cercetări interdisciplinare în așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos (jud. Iași). Aportul zooarheologiei*, în *Acta Terrae Septemcastrensium* I, Sibiu 2002, p. 29-54.
- Uzunoglu, E., Arisan Günay, D., Baykan Bayri, S., Girgin, C., *The Anatolian Civilisations*, I, Istanbul, 1983.
- Vlassa, N., *Căsuțele de cult de la Turdaș*, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 9-24.
- Zbenovič, V.G., *Siedlungen der frühen Tripol'e-Kultur zwischen Dnestr und Südlichem Bug*, Berlin, 1996.

SANCTUARIES OF THE PRECUCUTENI-CUCUTENI CULTURES

SUMMARY

Among the dwellings of the Cucuteni-Tripolie cultural complex, sanctuaries because of their construction, architectonic elements, inventory and their meaning play a special role.

We consider that sanctuaries are parts of cult places, which might include temples, altars or areas, sacred places, where religious rituals take place. In the Carpatho-Danubian area such type of dwellings are present from Paleolithic and in a larger number starting with Neolithic. The first Neolithic sanctuaries appear in the South-East Europe at the level of Sesklo culture in Dimini and Sesklo and in Starčevo culture at Magiara in Macedonia. On the Romanian territory this kind of dwellings haven't been identified at the same chronological moment, although discoveries such as the painted wall from Cârcea, mentioned by M. Nica, indicate dwellings used for cult purposes.

The first big sanctuary, with internal compartments, fix and mobile furniture is the one from Parța (sanctuary no. 2), Banat II culture (at the horizon of Vinča B1). The sanctuary is one of the most exceptional monuments related to the Carpatho-Danubian neolithic (fig. 4). This kind of sanctuaries, connected with Vinča C influences also appear in Petrești culture; it is supposed that from here they spread to Precucuteni area too.

It seems that in the Precucuteni III phase there were two types of sanctuaries. First, there is the common type of buildings, which had hearths and fix or portable altars, used as sanctuaries, in which a mobile inventory was used: eg., those from Poduri-Dealul Ghindaru, Bacău district (House 36 in Precucuteni II level with 2 hearths contained 2 cult complexes), or Isaiia, Iași district (Precucuteni II level); such discoveries show strong analogies with those from Ovčarovo, or with those from the North Greece.

In the context we can mention the sanctuaries from Solonceni I and Grenovka.

The second type of sanctuary is represented by the House 11 from Târgu Frumos-Baza Pătule. This Precucuteni III house, build on a floor made of wood and clay, has a painted altar risen on a socle, opposite to an hearth. The Târgu Frumos discovery it represents the first big sanctuary, with monumental architecture in Cucuteni-Tripolie cultural complex.

The sanctuary from Sabatinovka II can be placed in the same chronological period and type of sanctuary. In this case the construction (with a floor made of wood and clay) had a small stretch hall and the interior space had two areas, one empty and the second one with fix and mobile inventory.

For the Cucuteni culture the biggest number of information are related to Cucuteni A phase. At this chronological level we have the same types of sanctuaries as in Precucuteni.

The first type of sanctuary is represented by small constructions without a floor, or with a very thin one mainly discovered in the middle of the sites which sometimes had a hearth or an oven. We include them in the sanctuaries category because of their inventory. Here we have to mention the discoveries from Mărgineni, Scânteia or Dumești.

To this first type of sanctuary also belong the discoveries from Berești and Ariușd with walls decorated, or House 36 from Trușești (where on the floor was discovered a big pithos with five coupled human silhouettes).

The second type of sanctuary with monumental architecture was discovered only in Cucuteni A settlement from Trușești, concentrated in a small central square area. All these constructions have a "platform"/floor made of wood and clay (reconstruction, fig. 1, 3, 27).

1a) Some constructions have two rooms, or just a bigger one, with a separate wall in some area (House 61, belonging to the first stage of the settlement and House 84 belonging to the second one).

1b) Constructions with only one room (Houses 24, 38, 40, 60).

All of sanctuaries had hearths and ovens. Only in House 61 (fig. 27), interpreted as community sanctuary, belonging to the first stage of the settlement were two cult tables and an altar. A special cult construction is also mentioned in House 60, an offering table with two compartments.

What is very interesting in Trușești in the second stage of the settlement, is the appearance of monumental pieces, fixed, as in House 24 ("temple façade", fig. 1), House 38 (big fragmentary idol with a part of bust and legs), House 40 (orant type idol, fig. 3). To this second stage of development of the settlement belongs the biggest sanctuary, House 60. The massive statues are another feature of the monumental architecture in Trușești. The mobile inventory is also present. Trușești sanctuaries are related to the fertility and fecundity cult and show the presence of the Big Goddess in different hypostasis.

In connection with the same type of sanctuary and related to the Big Goddess is another discovery, from Izvoare, Neamț district, a feminine big bust.

For Cucuteni A-B sanctuaries there are only few informations, connected maybe with the small number of research. In some settlements the cult practices could have taken place outside the sanctuaries, as in the settlements of the local Tripolian variant in the Middle Bug area. More information about Cucuteni A-B phase is related with the discoveries from Tripolie area.

In the first type of sanctuary could be included some constructions connected with the trade of making pottery, where the inventory suggests some rituals in connection with a cult of this trade group, on which maybe some other members of community took part too. These discoveries are related to Shkarovka, Vesely Kut, or Trostjančik.

In the same type we have to include other discoveries, from Vesely Kut, related with fertility and fecundity cult, or from Vorošilovka, dedicated to an animal cult.

The community sanctuary from Shkarovka (Tripolie BI-II), dedicated to the Big Goddess, in which the sacred fire and water were celebrated, could be included in the second type of sanctuary, although the internal architecture is not as rich as in Trușești. The lack of impressive architecture as in Trușești might be related to the characteristic of this local variant – the scarce of the anthropomorphic plastic.

For Cucuteni B phase, in some areas very little researched, more information are related to the first type of sanctuaries.

In Ghelăiești, *Nedeia* and Buznea, Târgu Frumos in the main area of the settlements were constructions without "platform"/floor, interpreted as sanctuaries because of their inventory. In the same type of discoveries can be included also those from Văleni- Piatra Neamț and Brânzeni IV.

Cucuteni B settlement from Ghelăiești-*Nedeia* has brought other interesting information regarding also this type of sanctuary, but with a special inventory this time. House 33 has two hearths, a grinder, two open sanctuary patterns and several anthropomorphic statuettes.

An open sanctuary is also mentioned in Poduri-Dealul Ghindaru, in Cucuteni B level.

All these mentioned sanctuaries from Cucuteni B level reflect the traditional smaller type from Precucuteni culture. They are proofs for the celebration of the fertility and fecundity cult in some very special forms, which is shown by the material association and their number. A question is rising: the lack of monumental architecture which is present in the sanctuaries from Trușești is reflecting a change in the religious view, as some authors try to suggest, a crisis of the Cucuteni society?

Sanctuary patterns, interpreted as well as altars give us more information about the image of the Cucuteni-Tripolie sanctuaries. Their Neo-Eneolithic prototypes, from Asia Minor, Europe or Romania, from other cultures are quite in a big number. In Romanian territory the earliest ones are connected with Turdaș culture. Such pieces are also present in Gumelnița areal (fig. 31, 50, 54), Petrești one or in the Cucuteni-Tripolie cultural complex.

S.A. Gusev has made an interesting study about this type of pieces discovered in the area between Pruth and Dnieper, but with no relation to the Cucutenian areal. Based on his research, Gusev divided sanctuary patterns in A-closed, B-open, C-very schematic, with more subtypes and groups. Here in Annex 1 we also include the Precucuteni-Cucuteni objects. Gusev observations are correct: this type of sanctuary pattern is in fact present in a larger number between Dniester and Bug (fig. 26). Most of the sanctuary patterns are open type (B-27, fig. 11-20), followed by the closed type (A-15, fig. 5-10, 22) and those, which were not possible to relate to the established typology (Annex 2). Schematic, C, type defined by Gusev (fig. 23-25), we believe that these pieces are representing altar patterns, indeed very schematic, with analogies in Lengyel world in Hungary, or in Kültepe, Anatolia, fig. 36 (an oven pattern with a rectangular shaped pavement). In Annex 1 we have introduced also two open oven patterns and a miniature oven broken from one sanctuary pattern (position 60).

We have presented only the pieces which were not mentioned in the S.A. Gusev's study. The earliest sanctuary pattern is related to Precucuteni III level from Poduri-Dealul Ghindaru: it was found in a house with important cereal deposits in pots and adobe cassette (fig. 9). Another sanctuary pattern, very interesting by his uncommon type is those from Rusești Noi, fig. 21, which suggest a two story house, with a circular orifice in his roof. Rectangular windows are on the second floor.

Both open sanctuary patterns from House 33, at Ghelăiești *Nedeia*, are similar in shape, rectangular, with an ellipsoidal main entrance, finished as risen horns in the upper part, supported by a leg. Both of them were also painted, but only in one case the paint was better preserved. In this situation, on the exterior wall, spirals and cross black lines are altering, in the interior the walls are painted

with a chess table motif and the leg is decorated with cordiform motives. This piece also has 10 small holes in the upper part of the walls, showing that it was suspended in some situations. Inside of this pattern were four statuettes fig. 17-18. The second sanctuary pattern contains only two statuettes, but Șt. Cucoș supposed that some other broken statuettes from the house might be part of that pattern too.

The presence of such statuettes and their position has some analogies in the Greek world, in Vounas (fig. 47); or in the Tripolian area, Popudnia 2 (fig. 12-13,15).

A short overview of the Neo-Eneolithic sanctuary patterns shows that they differ in form and meaning. Some of them have a very simple form, as houses with one level and roof (fig. 34-36, 48-49, 50-54). Constructions connected with ex-Yugoslavia area have a very special form: the upper part of the roof was finished with a deity head (fig. 28-29). A special pattern from Veluška (fig. 30), the same area, had legs and walls in triangular form and small circular windows.

Another category are sanctuary patterns with one (fig. 21), two (fig. 32-33, 38, 55/10), or three levels (fig. 31, 37), simples (fig. 38), or having sacred elements "M", "V" (fig. 15, 24, 36, 45, 55/6-7). To this group is belonging the Căscioarele sanctuary pattern, the roof decorated with sacrificial horns (fig. 31) or other patterns decorated with bucrania (fig. 39, 54, 55/6-7), or those from Assur decorated with snakes (fig. 37) and birds (fig. 40).

There are also open sanctuaries, without roof, which contain internal installations as ovens, altars, banks (fig. 41,43,45,55), or personages (fig. 39, 42, 44, 47, 55/3). The last type of sanctuaries host sacred objects (fig. 44) or reflect ritual scenes (fig. 39, 42, 47, 55/3). Common economical activities (fig. 46), a sleeping family (fig. 39), or cult rituals are also portrayed: cult grinding (fig. 12-13, 55/4-5, 8), the receiving of sacred liquid (fig. 39, 41), phallus cult (fig. 39, 55/3) or offering (fig. 42, 39) are quite very expressive. In some patterns cult symbols as Sun and Moon are also depicted (fig. 11-12, 14-15, 19, 31-33, 35, 55/3, 5, 9-10).

Comparing the Cucuteni-Tripolie sanctuary patterns with patterns from other geographical areas we observe the same manner of building. In some cases there are analogies regarding the interior installations, the meaning of the characters and of the depicted scenes. This shows once more the connections of the Cucuteni-Tripolie world with a large geographical area of the Old World.

TABLES OF FIGURES

Fig. 1. Trușești, House 24	Fig. 28. Porodin.
Fig. 2. Sabatinovka II, House 3 (after Zbenovič).	Fig. 29. Tumba.
Fig. 3. Trușești, House 40.	Fig. 30. Veluška.
Fig. 4. Parța, Sanctuary 2 (after Lazarovici, Drașovean, Maxim).	Fig. 31. Căscioarele.
Fig. 5. Kolomiščina II, type AI.	Fig. 32. Ruse.
Fig. 6. Costești IV, type AI, 2.	Fig. 33. Papathanasiou.
Fig. 7. Vorošilovka, type AII, 1.	Fig. 34. Anzabegovo II.
Fig. 8. Roszochuvatka, type AII, 2.	Fig. 35. Melos.
Fig. 9. Poduri, type AII.	Fig. 36. Kultepe.
Fig. 10. Scândureni, type AI.	Fig. 37. Assur.
Fig. 11. Popudnia 1, type BI, 1.	Fig. 38. Creta.
Fig. 12. Popudnia 2, type BI, 1.	Fig. 39. Kahti.
Fig. 13. Popudnia 2, type BI, 1.	Fig. 40. Assur.
Fig. 14. Cerkassov Sad, type BI, 1.	Fig. 41. Beni Hasan.
Fig. 15. Popudnia 2, type BI, 1.	Fig. 42. Kamilari.
Fig. 16. Timkovo, type BII, 2.	Fig. 43. Sitagroi.
Fig. 17. Ghelăiești, type BII, 1.	Fig. 44. Platia Magoula Zarkou.
Fig. 18. Ghelăiești.	Fig. 45. Ovčarovo.
Fig. 19. Vladimirovka, type BII, 2.	Fig. 46. Egipt, Herakleopolis.
Fig. 20. Šuškova.	Fig. 47. Vounas.
Fig. 21. Ruseștii Noi.	Fig. 48. Spanțov.
Fig. 22. Okopi, type AI,2.	Fig. 49. Turdaș.
Fig. 23. Usatovo 1, type C.	Fig. 50. Izvoare.
Fig. 24. Usatovo 2, type C.	Fig. 51. Cranon.
Fig. 25. Usatovo 3, type C.	Fig. 52. Mirrini.
Fig. 26. Spreading area of the sanctuary patterns in Cucuteni-Tripolie.	Fig. 53. Mirrini.
Fig. 27. Trușești, House 61.	Fig. 54. Creta.
	Fig. 55. Sanctuary patterns found in Egypt in graves.

Anexa 1. Sanctuary, oven and altar patterns in the Cucuteni-Tripolie cultural complex.

Anexa 2. The sanctuaries distribution on sites.